

BENOSCHOFSKY IMRE

ZSIDÓSÁGUNK TANÍTÁSAI

MAGYAR ZSIDÓK PRO PALESZTINA SZÖVETSÉGE
BUDAPEST

A MAGYAR ZSIDÓK PRO PALESZTINA SZÖVET-
SÉGE A JAVNE-KÖNYVEK SOROZATÁNAK ELSŐ
KÖTETÉT

SALMAN SCHOCKENNEK

AJÁNlja, AKI RITKA NEMES PÉLDÁJÁT ADTA
A ZSIDÓ SZELLEMEK ÉS A ZSIDÓ KÖNYV ÖNZET-
LEN TISZTELETÉNEK

BUDAPEST, 1941.

Fenntartunk minden jogot.

Felelős kiadó: Dr. Benoschofsky Imre

Fraternitas Kiadóvállalat R.-T. nyomása, Kolozsvár.

Felelős nyomdavezető: András László.

Gondos Sándor Modern Zsidó Könyvkereskedése
(Budapest) bizománya

*Munkám, a zsidóság tanításairól, nem tart szá-
mot eredetiségre. A forrásokat csak kivételesen
nevezem meg itt-ott, mert nem arról akarok szólni,
mit mondott és mit hitt egy-egy szerző, hanem ar-
ról, hogy mit hiszünk mi: a mi zsidóságunk lénye-
gét igyekeztem összefoglalni e lapokon úgy, ahogy
énbennem él.*

Dr. B. I.

B E V E Z E T É S

1. ZSIDÓSÁGUNK.

A cím állásfoglalás: amiről ezeken a lapokon szó lesz, az a *mi* zsidóságunk. *Napjaink* zsidósága egyrészt, nem csupán a múlté és a történelemé. A *mienk* másrészt, *cum ira et studio*; a magunk ügyének szeretetével és indulatával szól és ezt kívánja az olvasótól is.

Zsidóságunk — ha közvetlen előtörténetét iő hozzászámítjuk — kerek negyven évszázada áll fenn. E negyven évszázad után még mindig fel lehet vetni a kérdést: *mi a zsidóság?* És ha ezt a kérdést felvetik, az nem egy nép életcéljának korunkban divatos keresései, nem új szellemtörténeti fogalmazás kísérlete vagy játéka, hanem valódi, igazi, komoly tájékozatlanság. Komor korunkban, amikor „beírtak engem mindenféle Könyvbe és minden módon számon tartanak“, nem élhet többé senki úgy, ahogy tömegeink és műveltjeink évtizedekig élni próbáltak: zsidóságunk tudomásvétele nélkül. Néhány évtized előtt még megtörténhetett, hogy valaki a tulajdon zsidóságaival való találkozás nélkül élte végig az életét, ma kemény pecsét a sorsunkon és életünk minden rovatában törölhetetlen írás ez a szó: zsidó.

Sokan közülünk nem is tudnak más választ arra a kérdésre, mi a zsidóság, mint azt a hivatalos rovatot, amelyet egy törvénycikk értelmében

ki kell tölteniök, az életnek, a kenyér megszerzésének bizonyos nehézségeit, súlyos gondokat és különleges szolgálásokat. Egy szóval, az ő számukra a zsidóság: *sors*. Ezt a nem könnyű sorsot örökölt terheltség gyanánt viselik, több-kevesebb türelemmel. Hogy van-e értelme, célja e végzetnek és van-e valami, amiért érdemes e származásunkból eredő' sorsot elviselni, azt meg sem kérdezik.

Azt mondtuk: negyven évszázada áll fenn ez a közösség. Hozzátehetjük: a négyezer esztendő nagyobb felében csaknem mindaz hiányzott, ami más népeket összetart és megtart: közös föld, azonos közösségi érdek, közös anyanyelv, egységes gazdasági és jogi szervezet és fegyveres hatalom. Létfeltételek nélkül élt, s nemcsak élt, hanem, túlélte kortársait, az ókor valamennyi nála hatalmasabb népét, valamennyi legyőzőjét. Mi a titka ennek a történelmi csodának, mi a titka annak, hogy ez a közösség meghazudtolja a népek életének törvényeit? Régi példázat tanítja, hogy a „kard és a könyv egyszerre adatott az égből!“ — az embernek választani kell a kettő között. A zsidóság már nagyon régen a könyvet választotta. A szellem ereje pótolta minden más hatalmat. A babiloni fogság után (már tudatos volt ez a választás: „*Nem erővel és nem sereggel, hanem az én szellememmel.*“

Zsidóság — ez a szó, mint láttuk, kettős értelmű: egy különös sorsot és e sors hordozóját jelöli egyrészt; másrészt azt, amiért ama végzetet vállalni érdemes s ami végett e végzetet vállaló közösség méltó és képes a fennmaradásra. Jelenti a zsidó embereknek azt a közösségét, amelyet a közös származás és a közös sors kovácsolt egybe, nemzedékek során a történelemben s a jelenben; jelenti azután azt a szellemi tartalmat, amit ez a közösség élete értelméül felfogott és vall, ami ezt a közösséget négyezer éven át összetartotta és megtartotta és

amiért legjobbjaink hite szerint a zsidó sorsot elviselni érdemes. A „zsidóság“ két értelme úgy viszonylik egymáshoz, mint a test és a lélek.

Zsidó az, aki zsidónak születik. De zsidó az is, aki a zsidóság szellemi tartalmát magáénak vallja; akárhonnan származik is, „Ábrahám atyánk fiának“ nevezzük őt. A mi fajelméletünkben a faj határai így spiritualizálódnak. A zsidóság felvehető — viszont levethetetlen. Az a zsidó ember, aki a zsidóságot, a zsidóság értelmét, szellemét, tartalmát megtagadja, csak testileg maradt zsidó: viseli azt a sorsot, amelytől megszabadulni nem tud, de e sors értelme nélkül, viseli a zsidó fájdalmat a zsidóság tiszta és magasrendű örömei nélkül.

De nemcsak az a szánandó részese e meg nem értett sorsnak, aki a zsidóságot megtagadja. Az is pusztán testben zsidó, aki közömbös e szellem iránt, aki behunyta szemmel és süketen halad el mellette. A közömbösök és tudatlanok, ha erkölcsi tekintetben nem is esnek a megtagadókkal és a hűtlennel egyazon megítélés alá, osztoznak amazok lelki hazátlanságában és boldogtalanságában. A zsidó test fájdalmai ellen nincs számukra orvosság a zsidó lélek örömeiben. Hozzájuk is szeretne szólni a könyvem, hozzájuk, akikben van jóakarát, de elvesznie tudás híján.

2. A ZSIDÓSÁG TANÍTÁSAINAK FORRÁSAI.

Tanításaink legrégebbi forrása a *Szentírás*. A mi Szentírásunk három nagy részből áll: a *Tórából*, azaz Mózes öt könyvéből, a *Próféták Könyvéből* és a *Szemtiratokból*.

Ez a gyűjteményes könyv rengeteg szerzőnek és vagy ezer esztendőnek együttes műve. Hitünk szerint benne a prófétai egyéniségek, az Istenhez közelálló, emberfölöttien nagy lelkiismeretek köze-

gén át az Isten akarata nyilatkozik meg. Isten Öröktől fogva kinyilatkoztatja magát és e folyamatos kinyilatkoztatás örök forrása az istenismeretnek. Ez a szó: *istenismeret*, a próféták csodálatos szótárából való, azt jelenti, hogy megismerjük, mit kijván tőlünk az Isten. A vallásosságnak ez a szó: istenismeret, meg *egy* másik: *istenkeresés*, a prófétai kifejezése. Ez utóbbi szó jelzi azt a gondolatot, hogy sohasem kész, befejezett a vallásosságunk és hogy hitünk forrásai nem lezárt iratok csupán, hanem) hogy örökké folytatódik ez a kettős folyamat: új istenismeretből, fejlettebb istentudásból, gazdagabb hitből új forrásai fakadnak a hitnek, és e forrásokból az alázatos hívő egyre új hitet, irányítást és erőt merít.

A Szentírás (az „írásbeli tan“) befejezése után a mesterek, a *rabbik*, tovább magyarázták, kiegészítették, alkalmazták a Szentírást és megteremtették a vallásos törvény és tanítás hagyományait. Mint-hogy e hagyományokat csak egy hosszú fejlődés végén foglalták írásba, összefoglaló nevük „szóbeli tanítás“. A Szentíráson alapuló, egyre fejlődő jog és törvény héber neve: *halácha* („ami szerint az életben járni kell“). Az erkölcsi-vallási tanítások, prédikációk és népköltések neve: *aggáda* („az írás kijelentése“). Hagyományos irodalmunk *háláchát* és *aggádát* vegyesen tartalmaz. Azok a művek, amelyek e kétféle tartalmat magukba foglalják, a *Midrás* és a *Talmud*. Előbbit úgy képzelhetjük el, mintha a mester venné a Szentírás tekercsét, olvasná a mondatokat és minden szóhoz és vershez hozzáfűzné a hagyomány tanításait és intézkedéseit. A Talmudot pedig úgy gondolhatjuk el, mintha a Corpus Juris, a törvénytár köteteibe nemcsak a törvények szövegét vennék fel, hanem azoknak keletkezési folyamatát is: tehát beleszerkesztenék az Országgyűlési Naplót, a jogi egyetem hallgatóinak

jegyzeteit, iskolai vitáit is. A szóbeli hagyomány művei ugyancsak egy évezred termékei; ez is rengeteg különböző egyéniségű szerző alkotása. A Talmud befejezése után tovább folyik a rabbinizmus; megnyilatkozásai: vallási döntvények, törvény-kódexek (pl. Majmuni „*βlisne Tóra*“-ja, Káro „*Sulchán Áruch*“-ja.), vallásbölcseleti művek (pl. Jehuda Hálévi „*Al Khazari*“-ja, Majmuni „*A tétovázók útmutatója*“) és erkölcsi-feddőző irodalom (pl. erkölcsi intéseket tartalmazó „végrendeletek“ stb.). A zsidóság XVIII. századbéli nagy érzelmi megújodása, a napjainkig élő és ható *chaszidizmus*, az újkori tudományos bibliakutatás, történelem, rendszerező teológia még mindig ebbe a folyamatba tartozik. Vallásunk forrásművei tehát máig sem zárultak le és minden sor írás, amelyben igazi istenismeret, erkölcsi igazság, vallási tanítás van, ma is — korunk szerényebb mértékében ugyan, de mégis részese az örök kinyilatkoztatásnak. A legelső költői művektől, az első próféták még dadogó szavától, a légfenségesebb bibliai tanításokon, a legmélyebb aggádkon keresztül, Majmuni extatikus racionalizmusán át az újabb bölcselek egy-egy mondatáig, minden olyan szó, amely igaz zsidó szellemiben igazságot, valódi istenismeretet tartalmaz, részese a kinyilatkoztatásnak, vallásunk tanítása és hitünk forrása mind a mai napig.

Ezzel a gondolattal természetesen nem szüntetjük meg a „szent“ és a „profán“ irodalom minőségi különbségét. A kinyilatkoztatás ősmintája, örök ideája a Szentírás. Minden más irat csak ehhez viszonyítva mondható szentnek, csak annyiban Isten igéje, amennyi része van abban a szellemben, amely az Úr igéjét, az írást előnti. És éppen ez a prófétai szellem a feltétlen mértéke erkölcsi és vallási tekintetben még magliknak az eredeti, ősi vallási tanításoknak is, még inkább pedig minden olyan ké-

sői szónak, amely a mi korunk erkölcsi és vallási gyarlóságából keresi az utat Istenhez.

Az istenismeret fejlődésének ez a befejezetlensége zsidóságunk, vagy inkább zsidó vallásosságunk egyik legjellemzőbb vonása. Benne van az az alázat, hogy egyrészt Istent egészen sohasem ismerhetjük meg, és az a büszke öröm), hogy másrészt Isten megismeréséhez mégis valamennyien közelebb juthatunk, akár próféták vagy nagy mesterek lennénk is, akár alázatos tanítványai csupán a bölcseneknek. Ebből ered *Mendelssohnnak* az a nem egészen szerencsésen megfogalmazott tanítása, amit annyiszor és olyan szerencsétlenül magyarázgattak és félreértettek: hogy a zsidóságnak nincsenek dogmái. Nagyon hibás felfogás volt ebből azt következtetni, hogy a zsidóságnak nincsenek hitbéli tanításai és csak a cselekvésre vonatkozó törvényei és szabályai vannak. A zsidóságnak valóban nincsenek dogmái, azaz nem ültek össze tudós és felkent testületek, hogy szótöbbséggel határozzanak és kötelező érvényű fogalmazásba foglalják: ezt hidd, ezt ne hidd. De ehelyett a zsidóság a „tóra“ vallása, azaz a vallásos tanítása. Tanítást ad az Isten önmagáról, az emberről, a világról, az életről és a halálról, a sorsról és a boldogságról. És minden tanítás feladatát jelöl, minden hit cselekvéseket tűz ki, minden ige követeléssel lép fel. A zsidóság Tórája nem jelentőmódban, hanem parancsolomódban van megírva, dogmák helyett tanításokban, megvalósulásra váró parancsolatokban és eszményekben. A Szentírásnak nem csupán a könyvespolcon és a frigyszekrényben van a helye, a „tóra“ fogalmához hozzátartozik, hogy cselekedetben és életben akar megvalósulni, mert „Cionból kimegy a tanítás és az Úr igéje Jeruzsálemből“.

Azt lehetne mondani, hogy a vallásosságnak két sarkalatosán ellentétes formája van: az egyik

a katolicizmus, a maga zsinatokon megfogalmazott dogmáival és pontos és rendbeszedett hierarchiájával, a“ másik a zsidóság, a maga szabad és élő, minden egyénben örök-egy szellem szerint újra megvalósuló tanításaival. Ehhez a két véglethez való különböző viszonya és állásfoglalása adja meg az egyes keresztény felekezetek helyét a vallások rendszerében. Sokszor indultak el merész egyéniségek a kereszténységben a zsidóság felé, hogy hosszabb vagy rövidebb út után találják meg a maguk helyét. A legközelebb érték hozzá az unitáriusok és az unitárius vallás végső következményeit vonták le a szombatosok, Székelyföldünk e különös gyülekezetei, melyeknek tagjai be is léptek a zsidóságba és legújabbán külső körülmények miatt hagyták el azt ismét.

A zsidóság örök fejlődés az istenismeretben: mint a fa évgyűrii, úgy rakodnak rá és szervülnek vele-élővé az évszázadok tanításai. Vannak elhaló, megkérgesedő részei is az évszázados, évezredes növekedésnek, mégis, az egészet átjárja az ősi talaj éltető nedve, *az Isten keresése*.

Első rész

EGY AZ I S T E N .

1. AZ EGY ISTENHIT.

A zsidó tanítás első — messziről feltűnő — ismertető jegye a hitvallásunk: „*Halljad Izrael, az örökkévaló a mi Istenünk, az Örökkévaló egyetlenegy*“

Ezt a vallomást nemcsak történelmi emlékezések érzelmi velejároi teszik szentté számunkra. Bizonyos büszkeséggel tekintünk erre a mondatra, úgy érezzük: ez tanításunk lényege és magasrendűségének biztosítója.

Mi az alapja ennek a büszkeségünknek? Először is az, hogy csak az egyistenhit igazán vallás, azaz egyedül ez áll fölötté a mítosznak, a hitregék képzeleti világának. Az isteneknek történetük van, születnek, élnek, esetleg meg is halnak és feltámadnak, mitológia alakul ki körülöttük és nem vallás. Az Egyistennek nincsen emberi története. Igaz, egyetlen hit sem mondhat le a titokról, nem mondhat le arról, hogy ésszel föl nem érhető, fogalmiakkal ki nem fejezhető, egyedül az érzelmekkel megközelíthető vonásokat is tartalmazzon. Az Istennek félelmetes fenségéről, megrendítő titokzatosságáról, egyben bensőséges vonzásáról, — a teremtményérzés e paradoxonjáról nyilván a zsidó vallás sem mondhat le, különben száraz észfogalmakká és célszerű, laikus erkölcsi elvekké hidegülné. De mégis, az egyistenhit tisztasága biztosítja, hogy a vallás ne tanítson az ésszel ellenkező mozzanatokot és ne

maradjon naiv hitregék színvonalán. Ha fellapozzuk a 19. zsoltárt, ott látjuk a hitrege és a vallás hajszálfinom határvonalának világos példáját. A teremtőt dicsóíti ez az óda, aki megalkotta a csodálatos Napot. így szól a zsoltár a Napról: „*Olyan ő, mint az a vőlegény, aki mennyezete alól kilép, olyan mint a hős, aki örül, hogy futhatja a 'pályát.*“ A mitológia ezt mondaná: a Nap mennyezete alól kilépő vőlegény; hős, aki örül, hogy futhatja a pályát. — A hasonlításnak ez a *mint* szava — a héberben csak egy betű — a mesgyéje a mítosznak és a vallásos költészetnek. Vallásos költészetünkben mitikus hangok csendülnek, de ezek a hangok hasonlatok csupán, költői megnyilatkozásai az Istent kereső léleknek. Ez a lélek azonban a szellem tiszta légkörében, nem pedig a képzeletnek gőzkörében jár.

Más jelentősége is van tiszta monoteizmusunknak. Az Egyisten hite az egy-ember hitét, az egyetemes emberiség tanítását is magában rejti. A zsidó próféták sok évszázaddal mindenki más előtt kimondták az egyetemes emberiség egységének eszményét. Ez a hatalmas gondolat egyistenhitünk szigorúságából következik, mert ha valamennyiünknek egy Atyánk van, akkor valamennyien testvérek vagyunk.

Guttman Mihály idézi *Das Judentum, und seine Umwelt* című könyvében az északamerikai indiánok egyik érdekes imádságát:

„*Oh Wohkonda, könyörülj rajtam, nagyon szegény vagyok,
add meg nekem azt, amire szükségem van,
adj nekem sikert ellenségeim ellen, hogy barátaim halálát megbosszuljam
s hadd gyűjthessek skalpokat, lovakat.*“

Az első két sor egyenesen biblikus — írja Guttman. Megmagyarázható a harmadik és a negyedik sor is. Az ötödik ellenben minden emberi érzés ijesztő kigúnyolása. Skalpok és lovak! és mind a kettő egy lélegzetre és ugyanolyan nyugalommal, mint a mindennapiért való könyörgés! így csak az imádkozhatik, aki az ember fogalmát a legszűkebb családi körre és a tulajdon törzsének tagjaira korlátozza. Istenhez, az én Atyámhoz, aki Atyja az én embertársamnak is, biztosan nem imádkozhatom a testvérem skalpjáért. A sokistenhívő nem hisz aa emberiség egységében, az egyistenhívő minden embert testvérének tekint. Kezünkben van egy történelmi ellenpróba: ott, ahol nem vallották aa emberiség egységét, ahol vér szerint vagy osztály szerint csoportokra tagolják az emberiséget, előbb-utóbb az egy istenhívő vallások ellen is harcba szálltak.

Az egyistenhit harmadik következménye a zsidóság lényeges tanítása: a messianizmus, mint feladat. Mert ha Isten minden ember istene, akkor azoknak, akik őt vallják, nincsen nagyobb feladatuk, mint egész létükkel előmozdítani azt, hogy az Isten valóban valamennyi ember Istene legyen. A chaszid rabbit megkérdezték egyszer tanítványai: Mi így imádkozunk: „Áldott az Isten az ő lakhelyén“, — de hol van ez a lakhely, hol lakik az Isten? A tanítványok találgatták, vájjon a mennyekben, vagy még azon is túl? A mester a fejét rázta: „Az Isten ott lakik, ahova beengedik.“

Hogy Istennek minden lélek ajtót nyisson, ezt előmozdítani a zsidó feladat. A „Halljad Izrael“ tehát három nagy gondolatot indít el: *a vallás tisztaságát, az emberszeretet egyetemességét és a Messiás hitét.*

2. A VILÁG TEREMTŐJE.

Mit tanít a zsidóság az Egyistenről a világgal kapcsolatban? „*Kezdetben teremtette Isten az Eget és a Földet*“ A teremtés bibliai történetében az írás a költészet nyelvén mondja el világszemléletünknek azt az alapgondolatát, hogy Istent teremtőnek valljuk. „*Kezdetén annak, hogy Isten teremtette a Mennyeket és a Földet, a Föld merő zűrzavar volt. Sötétség vagy on östenger színe fölött és Isten szélviharja költögetve lebeg a vizek fölött. 8 mondta Isten: Legyen világosság, és lett világosság. És látta Isten a világosságot, hogy jó, és különbséget tett a sötétség és a világosság között. És kiáltotta Isten a világosságnak: nappal! — a sötétségnek pedig kiáltá: éjtszaka! Este lett, reggel lett, egy nap.*“ Akik ebben a tanításban tudományt keresnek, azoknak a füle nyilván süket e sorok ünnepélyes bája, költői emelkedettsége iránt, azok nem hallják a pap ünnepi, meghatott hangját, amint a jeruzsálemi szentély oltára mellől felolvassa ezt a szöveget. Pedig eis a hang csendül ki e hasonlíthatatlan mondatokból. Nyilván nem tudomány, főképen nem természettudomány van ezekben az ódon zománcú sorokban, hanem költői szépségbe öltöztetett *vallásos igazság*.

Olyan vallásos tanítás szól e sorokból hozzánk, amelyhez nincs szava a természettudománynak. Tudomány ezt meg nem cáfolhatja, de tudományos bizonyításra sem szorul, mert túl van azon, ami tudható. A hit területére tartozik! És: ennek a hitnek különös értéket ad az, hogy egész erkölcsi világrendünk alapja, mivelhogy a teremtő Isten kívülé és fölötté van ugyan a teremtett világnak, mégis akarata szerint teremtette a (világot és így alkalmasnak arra, hogy isteni céljait e tökéletlen világ megvalósítsa.

Mindjárt előjáróban, az Egyisten hitéből fakadó lényeges tanításnak az emberiség egységének hitét jelöltük meg. Ez a hit, mint láttuk, azt is jelenti, hogy ennek az emberiségnek feladata, célja: lelkét az Isten lakásául kitárni, azaz az Isten Országát megvalósítani. Most látjuk, hogy a világteremtő Isten tanítása is ezzel a feladattal kapcsolatos. A teremtő Isten tudja, hogy a teremtménynek mi jó, hogy minek kell történnie és minek nem szabad megtörténnie a teremtett világban, „*ő jóságában minden nap megújítja a teremtés művét*“ — így imádkozik naponta a hívő zsidó. Naponta átéli hívő lelkünk a teremtés csodáját: a világ fennmaradásában és a világra vonatkozó feladatunk naponta megújuló örök érvényében egyre ismétlődik e csoda. A vallás nyelvén ezt úgy fejezzük ki: a teremtő Isten gondviselője a világnak.

3. A GONDVISELŐ ISTEN.

Nem tudjuk ezt a szót: „*gondviselő*“, leírni anélküli, hogy fel ne fakadjon egy fájó kérdés. Ha Isten gondviselő, ha Isten irányítja a sorsot, vajjon az ártatlan ember szenvedéseit ugyancsak a gondviselő Isten akarja-e? A vallásos lelkiismeret legrégebb és legnyugtalanítóbb kérdése ez: miért szenved az igaz ember? Mert nem nehéz a hívő léleknek a természetben, a mindenség apró és nagy csodái között megérezni, megtalálni a teremtő Istent. A marcangoló kérdés az erkölcsi világban merül feil, úgy, ahogy a Talmud fogalmazza: „*Miért van az igaz embernek rossz sorsa, a gonosznak jó?*“ A kérdés felvetése szempontjából nem fontos, hogy kikutassuk, hány igaznak volt rossz sorsa és hányan nyerték el a megérdemelt boldogságot, vagy hogy hány gonoszt ért utol a balsors. A kérdés akkor is megmarad, ha egyetlen egy embernek kell ártatlanul szenvednie.

Tekintsük végig, hogyan fejlődik ennek a kérdésnek megoldása Szentírásunkban. Ősi időkben az emberek mély meggyőződéssel hitték, hogy Isten igazságosságából nem fakadhat más, mint igazságos sors. Az igaz embernek jó sorsa van, a rossz embernek rossz. A tapasztalatok azonban megcáfolták az érdem és a boldogság ez egyszerű viszonyáról vallott hitet. *Jeremiás* az első, akiben hangoztat ez a vívódó, gyötrődő kérdés: *„Masabb vagy Te Uram, semhogy pörölhetnék Veled, de jogos dolgot akarok szólni Hozzád: miért virágozik a gonoszok útja s boldogulnak mindazok, akik hűtlenséget cselekszenek? Elültetted őket, gyökeret is vernek, egyre több gyümölcsöt teremnek, noha szájukhoz vagy Te közel, de távol a szívüktől. Holott Te ismersz engem, látsz engem, megvizsgáltad szívemet Irántad .. !”* Jeremiás ezt a kérdést még szülőfalujában, Anathothban, veti föl Isten előtt, amikor először találkozik hűtlenséggel és okatlan gyűlölettel. Még mielőtt igazi prófétai hivatását elkezdhetette volna Jeruzsálemben, működésének elején állítja meg ez a fájó probléma. Az Isten felelete különös: *„Amikor gyalogosokkal futsz versenyt, elfáradsz? Hogyan fogsz versenyezni a lovasokkal? A béke országában nem vagy biztonságban? Hogyan fogsz cselekedni a Jordán vadonában?”* Különös felelet ez. Nem a kérdésre felel az Isten, hanem a kérdés felvetése ellen szól. Mintha ezt mondaná: Te ezen fennakadsz, és elfelejted, hogy neked hivatásod van? Fogsor még találkozni a Jordán vadonában, Jeruzsálemben, nagyobb nehézségekkel! Királyok, papok, hadvezérek és egy egész nép ellen kell majd hadakoznod. Aki prófétai hivatását felismeri, az ilyen kérdésen fenn nem akadhat.

A felelet azonban nemcsak a prófétának szól, hanem mindazoknak, akiknek hivatásuk van és akiknek fáj a súlyos teher, hogy a hivatással szemben

áll az emberek gyűlölködése, az igazak szenvedése, az erőszakosak sikere. De, aki a hivatását próféta-lélekkel vállalja, az nem állhat meg az ilyen akadályok előtt. Ez a felelet értelme, bár a válasz nem oldja meg magát a kérdést. A zsidóságtól elszakadt poéta így fejezi ezt ki:

*Also fragen wir beständig,
Bis man uns mit einer handvoll
Erde endlich stopft die Manier.
Aber ist das eine Antwort?** (Heine)

A zsidóságtól el nem szakadt lélek azonban úgy érzi, hogy mégis van pozitív felelet az örök kérdésre. Van Szentírásunkban egy teljes mű, amelyik ezzel a kérdéssel foglalkozik: Jób könyve.

Jób jámbor és igaz ember, istenfélő és a büntől futó. A mennyekben összegyűlik Isten udvartartása, köztük a „Sátán“, a hivatásszerű vádló, aki nem hisz az önzetlen jóságban. Isten kérdezi a Vádlótól: „Ügyeltél-e az én szolgámra, Jóbra?“ A Vádló felel: „Vájjon ingyen szolgál-e Téged Jób? Hiszen Te megáldottad őt minden jóval.“ Isten módot ad a Vádlónak, hogy az ember önzetlenségéről meggyőződjék, s az embernek, hogy önzetlen jóságát bebizonyíthassa. Isten és a Vádló között mintegy fogadás történik, Jóbot Isten a Vádló kezére adja; elveheti mindenét, sújthatja bármivel, csak az életéhez nem nyúlhat, s akkor majd kiderül, szolgálja-e Jób az Istent ingyen is, önzetlenül isi, vagy a szenvedés türelmetlenségében Istent „arcába fogja-e káromolni?“

* Szánk imígy tátong szünetlen,
Mígnem egy maroknyi száraz
Fődet tátott szánkba dugnak —
Node ez csak mégse válasz?! (Karinthy)

Jóbot azután egyre érik a csapások. Nem tudja, *nem is tudhatja* balsorsa okát. Felkeresik barátai (ezek a barátok voltaképpen a közvélemény képviselői) és azt vallják: Isten igazságos, a jót jutalmazza, a rosszat bünteti; akinek rossz sorsa van, az következőképpen bűnös. Jób tehát keresse bűnét, térjen meg, hogy Isten ismét jóra fordíthassa sorsát. Jób azonban nem rendül meg. Mindkét kísértést megállja, sem Istenhez nem lesz hűtlen, sem önmagához. Tudja, hogy ártatlan, ezért a sújtó Isten haragja elől az igazságos Istenhez appellál, mert: *„íme most is a magasságokban van az én tanúm és a mennyekben a bizonyosságom“* A könyv végén maga Isten szólal meg és hirdeti, hogy a barátok rosszul szolgálták az Istent és hazugul védtek őt. Fenséges fejezetekben írja le a könyv Isten hatalmát, érthetetlen, titokzatos nagyságát a természetben. A nyár és tél, a sötétség és a világosság váltakozását érted-e? A behemótok, e hatalmas, célszerűtlen, fenséges szörnyeteg-teremtmények titkát megfejtetted-e? A természetben sem érted az Istent, *hogyan érthetnéd meg hát az erkölcsi világban?*

Mi tehát Jób könyvének végső felelet![©] minden fájdalomra, az ártatlanul elviselt kínra és szegyenre, erre az egész félelmetes és mély kérdésre: miért szenved az igaz ember? Ahogyan Jób nem tudhatta szenvedéseit értelmét, előttük is titok az igaz ember megpróbáltatásának oka és célja. De ahogy Jób mégis bízott az érthetetlenül sújtó Istenben, mi is benne bízva, el tudjuk viselni a csapásokat. Jób önmegtágadó hősiességgel áldotta Istent, „a rosszért éppen úgy, amiképpen a jóért“. Minden jámbor zsidó megismétli ezt a hihetetlen hősiességet, amikor kedves halottja mellett Jób szavait mondja: *„Az Isten adott, az Isten vett el, maradjon áldott az ő neve“* És a mai szenvedő igaz ember is megőrizheti — mint Jób — tulajdon erkölcsi méltóságát és önma-

gába vetett bizalmát. E két hűséget, az Istenhez kötöt s az önmagunkhoz valót megőrizvén, mint Jób, mi is a sújtó Isten haragja elől az irgalmas Isten szeretetéhez menekülhetünk: „*Mert ő megtép, de meg is gyógyít, sújt, de beköti sebeinket.*“ (Hó-sea).

*

A nagy, fájó kérdésre, miért szenved az igaz ember, Jób könyvében egyetlen szó a válasz: *Isten*.

Ezt a választ ismétli talán még mélyebben a 73. zsoltár, amikor arra tanít, hogy a boldogságot az emberek rosszul fogalmazták meg. Nem földi hatalom, dicsőség és kincs a boldogság, hanem az *Isten közelsége*. „*Rajtad kívül mit kívánnék a földön? Ha eleped testem és lelkem, szívemnek szirtje és osztályrészem Isten marad örökre. Mert bizony elvesznek azok, akik távol vannak tőled, énnekem pedig Isten közelsége a jó, az én Uramba, Istenembe vettem bizodalمام.*“

A Babilonba szakadt zsidókat pedig, akik, látják a babiloni birodalom iszonyatos hatalmát és érzik, hogy telik-mulik az idő és nincsen menekülés, nincsen reménység, így vigasztalja a névtelen próféta: „*Miért mondod Jákob, miért hajtogatod Izrael: elrejtetett az én utam az Úr elől és ügyemre az én Istenem nem tekint már? Hát nem tudod-e, nem tanultad-e, örök Isten az Úr, teremtője a föld széleinek, nem fárad, nem lankad, kifürkészhetetlen az ő bölcsessége, — ő ad a fáradtnak erőt s a gyengének nagy hatalmat oszt. Elfáradhatnak a hősök és ellankadhatnak, válogatott vitézek botolva botladozhatnak, de akik az Úrban reménykednek: erőt váltanak, szárnyuk nő, mint a sasoknak ...*“

A türelmetleneknek a próféta tehát azt feleli: Isten örökkévaló. Az Isten műve lassan mozdul, „az Isten malma lassan öröl“, az örökkévalóság előtt röppenő pillanatok az évtizedek, évszázadok, de az

Isten terve érik az időben. Tud és akar segíteni; a föld Teremtője, a mindenségnek pillanatonként való újra-teremtője nem azért nem segített még, mintha gyenge lenne. Sőt, minden erőnek ő a forrása — s hogy akkor miért kell várni mégis, hogy miért történik meg lassan, aminek történnie kell, az az ő gondviselő bölcseségének kifürkészhetetlen titka. De minden földi erő örök forrása ő. És ha a földi erő legnagyobbjai, a „válogatott vitézek“ is elfáradnak és erejük fogytán lesz, van egy erő, ami nem múlik el, nem fogy el. Ez a titokzatos hatalom *az Istenbe vetett reménység örökké megújuló csodálatos ereje*. „Váltott erőkkkel“ száll szembe a megpróbáltatásokkal és hitének „saszárnyain“ a tulajdon sorsa, végzete fölé emelkedhetik.

Láttuk tehát Jeremiás feleletét, Jób könyvének, a 73. zsoltár költőjének és a névtelen vigasztaló prófétának válaszát erkölcsi világrendünk fájó, alapvető kérdésére. Valamennyi válasznak egy a lényege: aki Istent hiszi, aki az. ő Nevében rendeltetést és hivatást talál és aki lelkének belső méltóságával fel tud emelkedni a külső végzet fölé, az — ha nem a kérdésre — de a kérdés felvetésére megszerezte a feleletet. Az a zsidóság, amelyik hisz rendeltetésében, ha nem is kerülheti el a szenvedéseket, de el tudja viselni őket.

És még valamit kell meggondolni. Hogy az itt következő vallási tanítást megértsük, a 93. zsoltárt kell ideiktatnom.

„Az Úr király lett, fenséget öltött, erővel övezkedett. Meg is szilárdult a világ, meg nem inog. Szilárd a Te trónusod azóta, öröktől fogva vagy Te. Zúgnak a folyók, Uram, zúgnak a folyók, emelt hanggal morajlanak. A nagy vizek zúgásánál hatalmasabbak a tenger hullámtörései, leghatalmasabb, egyedül hatalmas, a magasságokban az Úr. A Te tanításaid megbízhatóak nagyon, templomodat

szentség illeti, Uram, örökkévaló vagy Te“

Ez a zsoltár a teremtést írja le e költői képekben. A teremtés: Isten trónralépése. Földi király a fenség *jelképe* gyanánt felölti a palástot, a hatalom *jelképe* gyanánt karddal övezi magát. — Isten *magát* a fenséget, *magát* az erőt ölti fél és ezzel örök időkre változatlan rendet szabott a természetnek. Isten a természetben vastörvényekkel uralkodik, senki és semmi át nem hághatja a törvények rendjét. Az erkölcsi világban azonban másképen uralkodik az Isten. Nem áthághatatlan vastörvényekkel, hanem *tanítással*. Megmutatja a jót, és az embereknek módjukban van ezt választani.

Azt mondhatnók magyarázatul: olyan ez a különbség, mintha egy torony tetejéről egy követ ejtünk le, vagy egy galambot engedünk el. A kőnek nincsen módjában irányát, gyorsulását megválasztani, örökké egyforma természeti erők szabják azt meg. Az elengedett galamb is alá van vetve a nehézkedés törvényének, mégis repülhet, sőt épen e törvények és erők teszik lehetővé a felszárnyalását. így van alávetve az ember is a törvények természeti szükségszerűségének, de azokra a maga módján felel. Ez az ember erkölcsi szabadsága és innen van az, hogy az ember erkölcsi jósága hősies. Még egy hasonlat: az önkéntes harcos küzdelme hősies, a kényszerített, hajszott zsoldosé szolgai. Ha Isten az embert úgy teremtette volna, hogy csak a jóra lenne képes, akkor nem lenne igazán képes a jóra; ha nem tehetne mást, ha olyan lenne az emberi cselekvés, mint a szabadon eső test kényszerű lehullása, akkor ez a földi élet nem lenne az, ami: az erkölcs küzdőtere és próbaállásunk területe. *Mert* választhatunk a jó és a rossz között, *mert* az Isten *tanítást* adott nekünk és nem természeti *törvényt*, azért van módunkban életünket hősi próbaállássá emelni. De ebből következik, hogy az Isten nem teremtett tö-

kéletes világot. Úgy akarta az Isten — hagyományunk tanítása szerint — hogy az embert a világteremtésiben a maga társává tegye. Ebből az ember világának időleges tökéletlensége következik. Válalni kell a tökéletlenségből eredő szenvedéseket az eljövendő tökéletes világért. Bizony hisszük, nem, más a mi emberi életünk megpróbáltatásainak és zsidó rendeltetésünk szenvedéseinek erkölcsi és vallási értelme.

Mindamellett bízunk benne, hogy nem szükségképpen rossz az igaz ember sorsa, és mennél tökéletesebb lesz Isten kegyelmével a társadalom, az emberiség, annál több fölösleges szenvedés szűnik meg. És ha nagyon nehéz a sorsunk, szemíbeszégünk vele egy nagyszerű zsidó erőt, a *bizodalomét*. A hűséges Isten nem hagyhat el egészen. „*Eddig segített irgalmad és nem hagyott el kegyelmed*“ — idézzük a szentírási szót és azt a másikat: „*segítségedet remélöm, Uram*“. A 27. zsoltár igéje pedig biztatva szól: „*Reménykedjél Istenben, légy erős, legyen bátor a szíved, reménykedjél Istenben!*“

Második rész

AZ EMBER KAPCSOLATA ISTENNEL. AZ ÖRÖK FELADAT.

1. ISTEN ÉS AZ EMBER. KEGYELEM ÉS SZENTSÉG.

„Nagy kegyelem, hogy Isten a Maga képmására teremtette az embert, még nagyobb kegyelem, hogy tudtára is adta, hogy a Maga képmására teremtette őt.“

Régi kérdése a hívő léleknek: *„Isten, hogyan lehet világ?“* A végtelen Isten mellett hogyan fér el a véges mindenség? A kabbala a maga nyelvén úgy fejezi ezt ki, hogy az Isten dicsősége összébb húzódott, hogy helyet adjon a világnak. Az értelme ennek a különös szónak az, hogy a tökéletes Isten végtelen kegyelme nélkül a véges világ és a gyarló ember egy pillanatig sem állhatna meg. Milyen különös gögje, merészsége és egyben alázata az emberi léleknek, hogy kapcsolatokat mer keresni az Istennel. Hitünk szerint nem is volna lehetséges ez a kapcsolat az Isten kegyelme nélkül.

Három egymástól távoleső bibliai mondat szabja meg most gondolatmenetünk útját.

„Szent, szent, szent a Seregek Ura, az egész Földet betölti az ő dicsősége.“

„Teremtsünk embert képmásunkra, hasonlóságunkra.“

„Szentek legyetek, mert szent vagyok én, az Úr, a ti Istenetek.“

A három mondat kapcsolata: Az Isten szent, az embert a maga hasonlatosságaira teremtette, tehát az ember¹ is legyen szent. Két paradoxon is van ebben a gondolatmenetben. Az egyik az: ha az Isten szent, hogyan következik ebből, hogy az ember is szent legyen? Micsoda merészség elgondolni, hogy az ember olyan legyen, mint az Isten! A másik: ha Isten a maga képmására alkotott minket, akkor mi az értelme annak, hogy parancs, követelés gyanánt lép fel: *legyetek* tehát hasonlatosak az Istenhez!

A két paradoxon mégis hitünk alapja, lényege. Megoldásuk pedig a következő: Isten azzal, hogy a maga hasonlatosságára teremtett minket, kegyelmében lehetőséget adott nekünk arra a törekvésre, hogy Hozzá hasonlónak akarjunk válni. De válhatik-e teremtett ember Istenhez hasonlónak? Nyilván elérhetetlen cél ez és mégis minden törekvésünk végső eszményi célja. Isten képmására való alkotottságunk: feladat, megoldhatatlan, életünk megszentelésének folyvást kötelező, örök feladata. Célkitűzésében merész, de ez a merészség — ismétlem a szót — embervoltunk legszentebb gögje, legalázatosabb büszkesége, ez az élet értelme. *A zsidó élet tehát örök feladat, a szentséges Istenhez való hasonlónak való válás örök feladata.*

Hogy mit jelent azonban a maga érzelmi teljességében a *szentség* fogalma, annak megértésére föl kell lapoznunk *Jesája* próféta könyvének azt a fejezetét, amelyben a háromszoros szentség idézett mondata előfordul. Ezerkilencszáznegyvenegy és azután még hétszáznegyven esztendővel ezelőtt a jeruzsálemi szentélyben egy előkelő fiatal férfi áll, akivel különös és jelentős esemény történik. Ezt az eseményt különösnek kell neveznünk, mert egy látomás, egy nem mindennapos lelki történés az, aminek *Jesája* ben Ámoc a részesévé lesz, és jelentősnek, mert ez a látomás az emberi szellem történetét

és az ember történelmét új útra fordítja. Aggodalom nélkül mondjuk ki ezt a nagy szót és kétség nélkül. Legfeljebb abban kell megigazítanunk szavunkat, hogy ez a látomás és ez az egyéniség nem pusztán a maga erejéből volt ilyen következményekkel terhes, hanem azért is, mert magában foglalta mindazt, amit ős idők óta ebben a lélekben megláltak és kimondták.

Jesája, vagy ahogy a magyar Bibliából ismerjük: *Ézsajás*, költő is volt és amit akkor a szentélyben látott, azt később így írta le, — amint olvasható a róla nevezett könyv 6. fejezetében:

¹ „Uzzijáhu király halálának évében megláttam az Urat magas, fenséges trónuson, palástjának szégyei megtöltötték a csarnokot. ² Szeráfok állanak körötte, hat-hat szárnya mindegyiknek, kettővel arcukat takarják, kettővel lábukat takarják, kettővel lebegnek.“ És kiáltott egyik a másiknak és szólt:

Szent, szent, szent a Seregek Ura.

Az egész Földet betölti az ő dicsősége...

⁴ és megrendültei: a küszöbök pillérei a kiáltónak hangjától és a ház megtelt füsttel. ⁵ Ekkor szóltam:

Jaj nekem, meri elvesztem!

Mert tisztátalan ajkú férfiú vagyok.

És tisztátalan ajkú nép között lakom

S a királyt, a Seregek Urát, látta a szemem!

Akkor hozzám repült a szeráfok egyike, kezében parázs, — fogóval vette az oltárról. ⁷ És megérintette a számat és szólt:

Íme, megillette ez a te ajkadat.

Eltűnik a bűnöd s a vétked engesztelést talál.

⁸ Ekkor hallottam az Úr hangját, amint szólt:

Kit küldjek, ki megy el érettünk?

Én szóltam:

Itt vagyok, engem küldj!“

Idézniem kellett ezt a nyolc mondatot, mert benne van a prófétai vízió erejével és a művész sűrű-

tésével a tanításoknak az az egésze, amit zsidó vallásnak nevezünk. De ha csak a szeráfok karénekét idéztem volna, akkor is meg kellett volna éreznünk azt, ami a legjelentősebb és a legjellemzőbb, azt a váltakozó énekben háromszor hirdetett szót: *szent*. Erről az egy szóról egész könyvet írt egy német teológus: Rudolf *Otto*. A könyv címe: *Das Heilige*. Aki elolvassa, nem sokalja az egész könyvet az egyetlen szóról. *Otto* kifejti, hogy a szentség a sajátos vallási érték. Magában foglalja az erkölcsi tökéletességet, de ezen túl egy nehezen leírható, gazdag, összetett élményt is tartalmaz. A vallás-élmény (*Otto* „numinózus-élmény“-nek nevezi), ahogy *Ézsaiás* megélte és megírta: az elragadtatás, a fönséges közelségének érzelme, a „küszöbök pilléreit“ megrendítő *tremenda maiestas*, a templomot megtöltő tömjénfüst félhomályának misztikuma, a földtől különbözőnek, az „egészen más“-nak borzongató élménye, a teremtmény-ézés, a legmagasztosabb, legnagyobb előtt való megdöbbenés érzése: „Jaj nekem, elvesztem, tisztátalan ajkú férfi vagyok“, — a gyarlóság villámsújtott tudata, hogy el kell pusztulni a tisztaság és a nagyság előtt, — azután a kegyelem, a bocsánat, a megtisztulás érzése, taszítás és vonzás, félelem és szenvedélyes közeledés, szörnyűséges borzalom és önkívületig fokozódó elragadtatás és a végén a küldetés vállalása, az Isten hívó szava és az ember felajánlkozása, hogy itt vagyok, megyek Istenért, Isten ügyéért, harcos hirdetőnek vagy vértanú-prófétának!

Jelképesen az *Ézsaiás* avató látomásában jelöltük meg azt, ami az emberi szellem történetének elhatározó fordulatot adott; de nem csupán magát a látomást értettük rajta, hanem mindazt, amit reprezentál: a prófétai vallást és törvényes örökösét, a zsidó vallást. Nem mintha *Ézsaiás* előtt és után nemi lettek volna a vallási tanításnak és a vallásos

erkölcsnek nagy tanítói, hanem azért, mert ami a tanítások, erkölcsi eszmények és életszabályozó rítusok mögött élő érzelem és eleven áhítat: mindaz benne van e hasonlíthatatlan nyolc mondatban.

A szentségnek ez az érzelme az igazi vallásosság, mert nem merő meggondolásokon és eszméiken, hanem eleven érzésen, a lelkünket betöltő élményen alapul.

2. AZ ÖRÖK FELADAT.

Ézsajás megrendülése „Izrael Szentje“ előtt minden vallásos élményünk eszményképe. Az élmény mélyén mi is halljuk, ha kicsiny voltunk mértéke szerint halkabban és elmosódottabban is, a hívó szót: Kit küldjek, ki megy el érettünk? — És mi is felelni akarjuk életünk erkölcsi megszentelésével, küldetésvállalással, hogy életünk prófétai tanítás lehessen: itt vagyok, engem küldj! Életünk örökké kötelező, soha egészen meg nem oldható vallásos feladata tehát az *erkölcsi szentség*. Ennek az útján segít minket, erőt ad, vigasztal és boldogít az élet viszontagságaiban az áhítatos *imádság*. S végül egész életünket a szentség fénykörébe vonja, Isten iránt való szeretettel teli engedelmességre nevel, vallásos élményre ad alkalmat a *szertartások szentsége*.

Az örök feladatot, Isten megközelítését, Istennel való tartós lelki kapcsolatunkat: a szentséget tehát három úton kell megvalósulás felé vinnünk: az *erkölcsi szentség*, az *áhítat szentsége* és a *szertartási szentség* útján.

5. AZ ÁHÍTAT SZENTSÉGE: AZ IMA.

Noha önmagában a három szentség közül az *erkölcsi* az első, lelkünk felől indulva először az *imádságról* kell szólni.

Az aggáda példázata megmagyarázza, miért oly nagy kegyelem és mély boldogság az, hogy imádkozhatik az ember: vannak olyan képek, amelyeket, ha a terem bármely sarkából néz is valaki, mindig úgy látja, hogy a képen ábrázolt személy reá néz. Ha százan nézik ugyanazt a képet, mind a száznak az az érzése, hogy éppen reá néz a kép. így szólíthatja meg a mindenség Egyistemét minden ember külön-külön az imádságban: *én Istenem!* A 91. zsoltár költője is az Isten megszólíthatásának boldogságát hirdeti, amikor azt mondja: *„Boldog az az ember, aki a legfelsőbb Isten rejtekében lakozik, aki a Mindenható árnyékában rejtezik, aki így szólhat az Úrhoz: menedékem, erős váram, én Istenem“*

ősi zsidó módon épült zsinagógáinkban nem választja el rács a „szentélyt“, a frigyszekrény előtérét a templom hajójától. A közös imádságot pedig „a község küldöttje“ (így nevezi a héber nyelv az előimádkozót),— „egy a népből“ vezeti. Mindez azt a hitünket fejezi ki, hogy az emberi léleknek nincs szüksége sem emberi, sem emberfölötti közvetítőkre, az imádkozó lélek maga lép Isten elé. Bűnvallozásainkat Istennek, suttojuk el, egyedül tőle várunk feloldozást. Meg is kapjuk az áhítatos imádság* nagy örömeiben, a megtisztultság közvetlen élményében. Nem fogy ki a Zsoltárok könyve az ujjongó szavakból, amikor ezekről az örömökről van szó. *„Boldogok háznak lakói, örökké dicsérnek Téged.“* *„Csak jóság és kegyelem követ egész életemen és Isten házában lakom napjaim fogytaig.“* *„Engem szólít, én felelek néki, vele vagyok a bajban, megmentem őt és dicsőségre juttatom ..“*

Nagy kegyelemnek érzi a hívő lélek, hogy meg-

* Hogy imáink nyelve héber, azt ma sokan nehézségraek érzik. Ezzel részletesen foglalkozunk az „Izrael szeretete“ c. fejezetben (51. old.).

szólíthatja Istenét. Boldog erővel és derűvel tölti el az Istennel való párbeszéd. Párbeszédnek nevezhetjük ugyanis az imádságot, mert az a megnyugvás és erő, amely az imádkozást követi, mintha Isten felelete volna. És van-e nagyobb biztonság az élet megpróbáltatásaival és kísértéseivel szemben, mint hogy a Mindenható Úr, a mi mennybéli Atyánk felel a szavunkra és reménységre biztat?

Mindenki érezheti ezt, aki tiszta lélekkel megpróbálja. Aki Istent keresi, az az ő végtelen kegyelme folytán meg is találja, mert, mint imáink visszatérő sora hirdeti: „örökké maradandó az ő irgalmatossága,“

4. AZ ERKÖLCSI SZENTSÉG.

Rabbi Szimláj tanította: A Tórában hatszáz-tizenhárom parancsolat van. Dávid királyt vajamennyit összefoglalta tizenegyben. Mert meg van írva: „Uram, ki lakhatik a Te sátorodban? Ki tartózkodhatok szent hegyeden? Az, aki egyenességben jár, jogot cselekszik és igazságot szól az ő szívében. Akinek nincs rágalmazó szó a nyelvén, aki nem tesz felebarátjának rosszat és gyalázkodó szót nem emel embertársa ellen. A megvetendő az ő szemében megvetett, de az istenfélőket tiszteli, esküjét — ha kárára válik is — meg nem másítja. Pénzét nem adja kamatra és megvesztegetést ártatlan ellen nem vesz el. Aki így cselekszik, soha meg nem inog.“

Ézsaiás próféta hat parancsolatba foglalta valamennyit: „Aki igazságosságban jár és őszintén beszél, aki az elnyomásból eredő hasznót megveti, aki kezét lerázza, hogy megvesztegetést el ne fogadjon, aki fülét elzárja, hogy vérbűn tanácsát ne hallja, szemét behunyja, hogy gonoszt ne lásson, az magaslatokon fog lakni, szilárd, mint a szikla az ő vára, kenyere megadatik neki, vize el nem apad.“

Micha próféta háromba foglalta össze a parancsolatokat: „Megmondta néked ember, mi a jó, és mit kíván tőled az Úr. Csak azt, hogy jogot cselekedjél, szeresd a jóságot és alázatosan járv a te Isteneddel.“

Akkor Ézsaiás könyve megint kettőben foglalta össze: „Őrizzétek a jogot és cselekedjétek az igazságosságot, mert közel van az én segítségem, hogy elérjen titeket és az én üdvösségeim, hogy megnyilatkozzék.“

Végül Habakuk próféta egyetlen mondatba foglalta valamennyit: „Az igaz ember az ő hűségében él“

Ebben a mély aggadásban a rabbi tudatosan keresi az egyre alapvetőbbet, a legegységesebbet, a „Tóra“ lényegét. Csupa erkölcsi tanítást talál a kutatása során és végül is néhány erényben pillantja meg istenszolgálatunk mivoltát.

Vallásos és profán erkölcs.

Mielőtt tovább mennénk, egy ellenvetést kell tisztáznunk. Az olvasó azt kérdezheti, vajjon szükséges-e az erkölcs számára vallásos megalapozást keresnünk. Más szóval: nem lehet-e valaki erkölcsös vallásosság nélkül is? Erre az utóbbi kérdésre az a határozott válaszuk: igen, lehet, — viszont vallásos nem lehet zsidó vallásunk tanítása szerint az, aki nem erkölcsös. A zsidó vallásosság erkölcsiség-től való atitátottságát ez a válasz eléggé jelzi. De mégis foglalkoznunk kell azzal az ellenvetéssel. A profán erkölcs, szemben a vallásos erkölccsel, célszerűségi megfontoláson alapul. Nem célszerű minden önző és támadó vágyunkat és indulatunkat kielégíteni, mert ha mások is így elégítik ki indulatainkat velünk szemben, az élet élhetetlenné válik számunkra. Az egyén tehát kénytelen korlátozni magát, kénytelen sok mindenről lemondani, bizo-

nyos erkölcsi normákat betartani, hogy a közösségi élet lehetővé váljék. A közösség feladata azután az, hogy csakis közösségben megteremthető kulturális értékekkel kárpótolja az egyént lemondásaiért.

Ez az elgondolás nem helytelen. De hiányzik belőle az erkölcsi élet hősies szépsége. Vannak olyan idők és helyzetek, amikor célszerűnek mutatkozik erőszakosnak és gonosznak lenni, amikor sikert és boldogulást jelent elhallgattatni a lelkiismeret szavát. Ilyenkor kitartani az erkölcsi eszmények mellett, vagyon, becsület, élet kockára vetésével hűségnek maradni, ez a *vallásos erkölcs* hősies nagysága. Hiszen mindaz, vagy csaknem mindaz, ami szép, célszerűtlen. Merőben célszerűtlen egy négyzetméternyi vászonnak az a felhasználása, hogy valaki olajfestékkel színfoltokat helyez el rajta. De ha nem lennének Istentől ihletett művészek, akik mégis ezt cselekszik, hiányozna szellemi életünkől a festőművészet-adta nagy gyönyörűség. Az szép, ami nehéz, mondták a görögök a művészet terén, és ezt valljuk mi is az erkölcs síkján.

Azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a megegyezésen alapuló célszerű erkölcsöt valaki hatalommal meg is változtathatja. Ha egy ország elég hatalmas ahhoz, hogy mások véleményétől független legyen, a maga területére nézve minden erkölcsi eszmének előjelét erőszakkal megfordíthatja. Csak az Istentől eredő és az istenhitből fakadó erkölcs örök, csak az független az emberi erőszaktól, — önmagában érvényes és megváltoztathatatlan. Mi, zsidók, ezért kitartunk meggyőződésünk mellett, hogy az igazi erkölcs, az élet megszentelése: a vallásos erkölcs.

Igazságosság, szeretet és hűség.

Térjünk most vissza e fejezet kiinduló pontjához. Rabbi Szimláj — mint láttuk — először is a 15. zsoltárt idézte. Ez a költemény a Szentélybe való

belépés előfeltételül nem rituális-liturgikus tisztaságot, hanem erkölcsi tisztaságot kíván. E zsoltár eszménye az *igaz ember*. Az igaz ember lakozhatik tehát Isten közelében. A következő idézetek is ezt az eszményt tanítják. Azonban Micha „Tórája“ emellett egy másik vonást emel ki: az embertárs iránt való jószágot, szeretetet és az Isten iránt való alázatot. Az igazság és szeretet egysége a zárótétel hűség-eszménye. *Igazság, szeretet és hűség* a próféták és a zsidóság alapeszményei. Ezek viszik aa embert Isten közelébe.

így érthetjük meg, hogy *Rosea* próféta Istenhez való viszonyunkat *jegyességhez* hasonlítja: „*Eljegyeztelek téged magamnak örökre. Eljegyeztelek téged igazságossággal és joggal, szeretettel és irgalommal. Eljegyeztelek téged hűséggel, hogy megismerjed az Urat.*“ Istennel való jegyességünk tehát bizonyos eszmények elfogadásában áll. Igazságosság és jog egyrészt, szeretet és részvét másrészt és valamennyinek a foglalataul a hűség: ezek az eszmények Isten jegy-ajándékai, ezek a vele való szövetségünk zálogai. Hogy Istennek miért van szüksége emberi szövetségesekre, azt a Messiásról szóló fejezetben bővebben tárgyaljuk, de már most is meg kell értenünk e szövetség jelentőségéből, hogy mindazt, amit az Istenről tudunk, a magunk életének megszentelése és az emberiség életének javítása végett tudjuk. Az Isten országának eljöveteleért dolgozván, válhatunk Isten szövetségesivé. Minden világjavító terv álmodozás marad, ha nem a magunk javításával kezdődik. A híres rabbit, a csodatevőt, megkérdezték egyszer: — „Rabbi, ha csodát tudsz tenni, miért nem teszed azt, hogy a világban ne legyen több gonoszság?“ A rabbi így válaszolt: „Annak, aki a világot meg akarja javítani, először a maga országát, még előbb a maga városát, legeslegelőször azonban önmagát kell megjavítania. Én

még csak itt tartok, magamat akarom megjavítani.“ A zsidóság is csak amikor fogja fel helyesen hivatását, ha először önmagát akarja Isten jegyesévé szentelni. E jegyesség, — mint láttuk — két irányú erkölcsi eszmény elfogadásában rejlik. Az egyik irány: igazságosság és jog, a másik: szeretet és részvét. A zsidóságot méltán lehet a szeretet vallásának nevezni, hiszen legnagyobb mesterei az írás alaptörvényét ebben a mondatban pillantották meg: *„Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat“* (Mózes III. 19, 18). *„Ez a zsidó vallás, a többi csak magyarázat.“*

Látszólag azonban szemben áll a szeretet végtelenségével az *igazságosság* követelménye. Pedig ennek a kettőnek az egyesítése a zsidó erkölcs alapparancsolata. Az igazság szeretet nélkül rideggé, a szeretet igazságosság nélkül érzélgőssé válhat. Bármilyen költői szép tanítás lenne ellent nem állni a gonosznak, és szeretetből és alázatból nem ítélni a bűnös fölött, mi nagyon jól tudjuk, hogy ez könnyen a gonoszok uralmára vezethetne a földön. A szeretetnek tehát az igazságosság szab határt. Az igazságosság viszont egymagában túlzásba is mehet és a legnagyobb igazságosság a legnagyobb igazságtalansággá válhat. A római gondolkodás azt vallotta: *„Fiat justitia per eat mundus“*, legyen igazságosság akkor is, ha elpusztul belé a világ! A zsidó gondolkodás szerint az igazságosság arra való, hogy éljen és fennmaradjon általa az erkölcsi világ. *„Három dolgon áll a világ: az igazságosságon, a jagon és a békén“* Szeretet ési igazságosság együtt > hogy az igazságosságot a szeretet varázsolja emberivé és hogy a szeretetnek az igazságosság adjon erkölcsi tartalmat: ez a zsidó gondolat. Ezt a kettőt tökéletesen csak Isten tudja egyesíteni. Mint minden, amit Istenről hiszünk, ez is eszmény, örök feladat marad.

A zsidó vallás tehát, mint látjuk, nemcsak a szeretet vallása, hanem egyben az igazságosság és a szeretet egységéé is!

Szociális erkölcs: a „jog“.

Az igazságosság mellett ezt a szót láttuk: jog. Ez a fogalom bibliánk szókincsében voltaképen a szociális gondolat kifejezése. Mindenkinek megadni a magáét, mindenkinek megadni Istentől való jogát az élethez, ez a jog bibliai fogalmának a jelentései. Ebből a szempontból nincs megkapóbb mozzanata a héber nyelvfejlődésnek, mint az *igazságosság* szó (*cédáim*) jelentés-változásának története: ez a szó ugyanis a későbbi héberben a *jótekonyság* kifejezője lett. A zsidó jótekonyság nem alamizsnálkodás, hanem igazságosság. A társadalom megbillent egyensúlyát állítja helyre, aki feleslegéből annak ad, akinek semmije sincs. „*Mert Tiéd minden és a Te kezedből adunk Tenéked*“ — mondja a zsoltár, tanítván, hogy mindent Istentől kapunk, és amit embertársunknak adunk, azt Istennek adjuk vissza.

Ez a szociális gondolat végigkíséri prófétáink tanítását, szentírásunk törvényhozását, majd a rabbi intézkedéseit a talmudban és az egész hagyományban. Az özvegy, az árva és az idegen a „Tóra kedvencei“, nekik kell adni a mező szélén termett búzát, az elhullajtott kalászatokat, a mezőn felejtett kékvetet, a szőlőkertek böngészetét és az elhullott fürtöket, — így parancsolja a szentírási törvény. Hogy az írott parancs mit jelentett valaha a zsidó nép életében, azt egy talmudi intézkedésből érthetjük meg: volt olyan idő, amikor szükségesnek mutatkozott, hogy *határt szabjanak* a jótekonyságnak, mert a zsidók mindenüket odaadták a szegényeknek s végül maguk váltak adományra szorulókká.

Az emberi méltóság. A kettős persely.

A próféták nem győzik hirdetni, hogy minden áldozat és az Urnak minden külsőséges ünneplése hazug és hiábavaló, ha meg nem szegjük kenyerünket az éhezőknek és ha testvérünktől elhúzódnak. És hány gyöngéd vonás van a hagyomány rendeleteiben, hogy a szegény ember önérzetét, emberi méltóságát kíméljük! Nem szabad a koldusnak ridegen és szó nélkül alamizsnát adni. Kezet kell vele szorítani, meg kell kérdezni, honnan jön, hova megy, milyen a sorsa. *Die Ethik des Judentums* c. művében *Lazarus* részletesen ír egy jótékonyági intézményről, mely a berlini zsidó községben körülbelül 150 éves múltra tekinthet vissza és amely megvan a budapesti ortodox hitközségben és sokfelé máshol is Izrael gyülekezeteiben. A *Misán abelwi* egyesület, amelynek célja az, hogy nélkülöző gyászolóikat támogasson, a következőképen jár el, hogy a segítségre szoruló szegény ember önérzetét kímélje. Az előjáróság minden gyászoló családhoz, akár szegény, akár gazdag, két zárt perselyt küld. Az első perselyben megfelelő segítségre elégséges pénzösszeg van. Ehhez a gyászoló pecsét alatt kulcsot kap s ugyanakkor levélben felszólítják, hogy ezt a perselyt mindenesetre ürítse ki és szükségének mértéke szerint a teljes tartalmát vagy egy részét tartsa meg magának, — ami pedig megmarad, vagy, ha nincs szüksége a támogatásra, akkor az egész összeget, dobja be a második perselybe. Egyben arra is kéri, ha módjában van, gyarapítsa e második persely tartalmát a magáéból, így segítse az egyesületet célja teljesítésében. Ezt a második perselyt hosszabb időn át, amíg családtól-családhoz vándorol, zárva tartják, ezáltal tartalma mindenesetre gyarapszik, s így még az egyesület előjárósága sem tudhatja, ki adott és ki fogadott el pénzádományt.

Ha egy távoli ország közösségének erkölceiről és erkölcstanáról semmi mást nem tudnánk, ha szokásaikról, gondolataikról és érzelteikről semmiféle híradásunk nem lenne, csak ennek a persely párnak az intézményét és sikerét ismernők, akkor már ebből magából teljes bizonyossággal a következő etikai tanításokat elemezhetnők ki: a jóakarát eszméje vezessen téged; a jótettet azonban nemesen hajtsd végre, úgy, hogy ne tudd, ki az, aki részesül benne. Minden patetikus vonás, minden olyan ellágyulás, amely a szenvedő látványán indul meg, maradjon távol, csak az eszményi törvény nemessége és méltósága lebegjen előtted. S azáltal is gyengéd módon tedd a jót, hogy a benne részesülő se tudja, ki az adakozó, maradjon távol minden lehetősége a megszégyenítésnek és a megalázásnak. Ámbár az intézmény által való jótékonykodásban már általában nem ismeri egymást az, aki ad és az, aki elfogad, mégis megvan a veszedelme a kivételezésnek, mellőzésnek és megszégyenítésnek. A kettős persely rendszerében az adomány minden nyomasztó érzéstől mentesen történik, mentesen minden személyes kegytől, pillanatnyi hangulattól, csak az erkölcsi törvényt követi itt a jótett.

Különleges ideális értékkel gyarapodik ez az intézmény azáltal, hogy igen fontos erkölcsi elv nyilvánul meg benne, s ennek jelentősége messzire meghaladja az egyes eszméket, még a jóakarátét is. Minthogy ugyanis az ilyen módon végbevitt jótettben annak a személye, aki a jótettet cselekszi és azé is, aki részesül benne, teljesen a háttérben marad, merőben az erkölcsös közszellem az, amely minden adakozóban és minden részesülőben tevékenykedik: a közösség erkölcsi egység gyanánt cselekszik, az erkölcsös cselekedet által benső kapcsolódás jön létre: a résztvevők erkölcsös lelki közös-

sége. Meg kell végül említeni azt is, hogy az egész intézmény a bizalomnak magas fokát jelenti: senksem fog szükség nélkül elvenni a közösségből és mindenki tehetsége szerint gyarapítani fogja a közösségét. A kettős persely sikere megerősíti azt a lélektani felfogást, hogy a bizalom a legerősebb és legtisztább indítékok közé tartozik, amelyek az ember akaratát a jóság felé vezetik.

Ily hosszan és részletesen foglalkozik Lazarus erkölcsstana ezzel a látszólag egyszerű intézménnyel. De az intézmény annyira zsidó talajon nőtt, annyira az eleven zsidó gyülekezeti életet példázza, hogy reá is áll: *ab uno disce omnes* — ebből az egyből megismerheted az egészet.

Ha a valóságtól megint a törvény felé fordul a tekintetünk, attól ami van, affelé, aminek lennie kell, a Tóra szociális törvényeit vehetjük ismét szemügyre.

Ide tartozik a Szentírás parancsa: *„Ha zálogba veszed a szegény ember ruháját, mire lemegy a nap, add neki vissza, hiszen az testéneik egyetlen takarója, miben aludjék?”* Ez a szó a végén mindennél többet beszél. Nem az a kérdés, mivel tartozik a szegény, vagy hogy hogyan biztosítja a kölcsön visszafizetését a gazdag, hanem egyedül az a kérdés, hogy miben aludjék, mivel takarózzék a didergő szegény. Ezt a zsidó gondolkodást hasonlítja össze Róma erkölcsével a finom iróniájú hagyományos tanítás. Egyszer egy rabbi elment Rómába. Tél volt. Róma szobrai gyékénytakarók burkolták. A rabbi látta a szobrokat és az utcasarkokon rongyaikban didergő koldusokat. Balga rómaiak — mondotta — a szobrokat betakarják, de; az emberek fáznak!

Az egyéni tisztesség.

Igazságosság és jog tehát elsősorban a szociális erkölcs eszményei. De egyúttal természetesen az egyéni tisztesség alappillérei is. Zavarban vagyunk ezen a ponton, mert ha felsorolnánk mánd a tanításokat és parancsolatokat, amelyek a zsidó erkölcsstanban az egyéni becsület és tisztesség útját kijelölik, az olvasó morális közhelynek érezné javarészüket, holott nincs nagyobb diadala a mi tanításainknak, ezeknek a maguk idejében forradalmi újságú gondolatoknak, mint az, hogy közhelyekké váltak. Ma már az egyetemes erkölcsi gondolkodás elemeihez tartozik mindez, és önértetünket emelheti az a tudat, hogy az erkölcsi gondolkodásnak egyetemes érvényű alapeszméi a mi Szentírásunkból és hagyományainkból erednek és hogy tanításunk jelentősége, érvénye nem múlhat el mindaddig, amíg e gondolatok nem mennek át végleg az emberek cselekedeteibe is.

Ilyen közhely ma már a Tízparancsolatunk is. Gondoljuk meg azonban, mi lett volna a világból a Tízparancsolat nélkül. Mi lenne az emberiségből, ha megtagadná az Egyisten hitét, ha Isten helyett aranyat, ezüstöt imádná, vagy emberalak előtt borulna le, ha nem volna meg a szentsége az adott szónak, ha nem adnák mepf a szegény üzött embernek a nyugalom napját, ha nem szánnák, nem tisztelnék a szülők gondját és fájdalmát, ha nem tisztelné az egyén az embertársa vagyonát, életét, családi boldogságát, becsületét, ha elkívánná a másét? Talán nem is olyan nehéz számunkra egy ilyen világot elképzelni. De nem nehéz elgondolni azt sem, mi lesz az ilyen világból! A Tízparancsolat és minden más erkölcsi tanításunk érvényét hangoztatni nem fölösleges a mi napjainkban sem.

Élet és vallás.

A zsidóságról megrovóan írta egyszer egy hűtlenné vált fia, hogy nem ismeri „az élet és a vallás bölcs távolságát“. Ezt a vádat büszkén és szívesen vállaljuk. A Tízparancsolatnak már stílusa is olyan, hogy alkudni nem lehet vele. Az Egy istenhit nem akar engedményekről tudni. Legalább két világtörténelmi alkalma lett volna zsidóságunknak, hogy világvallássá váljék. Igen, ha élt volna ez alkalommal, ma világvallás volna a zsidóság, de nem volna igazi zsidóság a világon. Mert mind a két alkalom engedmények árán adta volna a dicsőséget. De a hitvallomásunk, legősibb imádságunk, az Isten egységének hirdetése után közvetlenül az egész szívünket kéri az Egyetlen számára. Mivelhogy az Úr egyetlenegy, tehát: „Szeresd az Urat, a Te Istenedet egész szíveddel, egész lelkeddel, egész erőddel!“ Egyistenhitünk prófétái éppen abban újítók és abban a legmerészebbek, hogy nem akarják elismerni a politika és az erkölcs különbségét és egymástól való „bölcs távolságát“, a közélet, a magánélet, a vallás távolságát az erkölcstől, egyszóval: a vallás és az élet távolságát.

Az újkor nagy zsidó hitbéli megújulásának, a *chaszidizmus* mozgalmának is ez a lelke és lényege: az élet minden körülményében, a legalantasabb munkában is szentség van, az egész élet az, amivel Istennek tartozunk. „*Henoch, akit Isten végül élve égbe szólított és az angyalok között is kitüntetett, varga volt*“, — mondja az egyik chaszid példázat — „és minden öltéssel, ahogy a saru talpát a felső-részhez öltötte, az alsó világot a mennyekkel kötötte össze.“ — „Nem azért csatlakoztam az én Mesteremhez“ — vallja egy chaszid tanítvány — „hogy a Tóra titkait tanuljam tőle, hanem, hogy lássam, hogyan köti meg saruját.“

Mindez a zsidó életfelfogás alapjait érinti: az egész élet az Istené. Az a kalmár, aki becsülettel méri az áruját, az a csizmadia, aki becsülettel dolgozik, az a pásztor, aki vigyáz az eltévedő bárányokra, az az író, művész, tudós, aki megalkuvás nélkül követi küldetését, mind-mind az Istent szolgálja és éppen ezzel a munkával, a becsületével, az élet, az egész élet megszentelésével szolgálja őt.

Az igazságosság és a szeretet egybeforrásztása és a következetes egyistenhit megértése mind ebben csendül ki: az Egyetlen osztatlanul akar téged, ember, az egész szívedet, az egész lelkedet akarja, az egész erődet, az egész életedet. Nem szószéki szólamnak és ünnepi igének akarja a szeretetet, nem a templomban elhangzó szónak, amiről a hétköznapi nem tud. *„Én Isten házában lakozom életem hosszaiig“*, — mindenütt szentély van, mindenütt ott az Isten, mindenütt a szívünket követeli.

**„Szeresd az Urat!“ — önzetlenség,
jutalom és büntetés, örök élet és
földi boldogság.**

„Szeressétek az Urat, hogy éljete!“ — így foglalja össze Arnos próféta az ember kötelességeit, azután magyarázatul hozzáteszi: *„Szeressétek a jót és ne a rosszat!“* És még egyszer szól: *„Gyűlöljétek a rosszat és szeressétek a jót!“* Istent szeretni tehát annyi, mint a jót szeretni. A jó cselekvés igazi rugója nem is lehet más, mint Isten szeretete, az önzetlen jóság nem kér jutalmat. *„Isten szerelméért“* kell tenni a jót, a gyönyörű magyar szólás szerint. Az Atyák pedig így tanították: *„Ne legyetek olyanok, mint azok a szolgák, akik bérért szolgálják az Urat, hanem legyetek olyanok, mint azok a szolgák, akik ingyen szolgálják urukat és legyen az Ég félelme rajtatok“* És még mélyebben

szól az Atyák másik tanítása: „*A bűn bére a bűn, a jótett jutalma a jótett.*“ Spinoza fogalmazásában: *Beatitudo non est virtutis praemium, seo, ipsa virtus* — a boldogság nem az erény jutalma, hanem maga az erény.

Erre a csúcsra lassan jutott el a zsidó gondolkodás, fokozatos fejlődés révén, ősi időkben a nép jutalmat várt a jóért. De azok a jutalmak, amiket az írás ezen a földön ígér, a közösségnek, a nép egészének jutalmai. Hogy az egyén ezen a földön ne a jutalomért tegye a jót, arról szóltunk a „*Gondviselő Isten*“ c. fejezetben. Isten nem azt kívánja tőlünk, hogy azért legyünk szentek, mert jutalmat, boldogságot kapunk érte, hanem feltétel nélkül szól: „*Szentek legyetek, mert szent vagyok én!*“

Egész szívünkkel szeressük Istent, mert az Isten jó, igaz és hűséges. De hogy fér meg mégis ez a kettő: „*Isten hűséges király*“ — és „*A jótettnek nincsen ezen a földön jutalma?*“ Ebből az, ellentétből: hogy a jó parancsa feltétlen, vagyis jónak kell lenni jutalom nélkül is, — és hogy Isten igaz és hűséges, következik az a hitünk, hogy az igaz ember testi életének multával nem múlhatik el egészen.

A túlvilági életről keveset szól a mi tanításunk. Tudjuk, hogy testhez kötött képzeletünk nem képes felfogni a testetlen lélek életét. Egyik talmudi mester így tanított: „A napok végén *nem* lesz gyehenna, hanem a Szentséges, áldassék a Neve, rásütteti a napot a világra; a gonoszok elvesznek tőle, az igazak meggyógyulnak tőle.“ E tanítás külső formája talán gyermekded, benső tartalma annál magasabbrendű. Nem tudjuk ugyanis a kegyelmes, irgalmas Isten fogalmával összeegyeztetni az örök kárhozat gondolatát. Az igaz léleké az örökélet, a gonosz része a megsemmisülést

Ilyen értelemben mondjuk a zsidó temetéseken

utolsó istenhozzád gyanánt az elköltözőhöz, amikor az első rögök a koporsóra hullanak: *„Por vagy te és a porba térsz vissza. Visszatér a por a földre, amiből vétetett, de a lélek visszatér Istenéhez, ki e földre küldte. Te pedig menj a végső nyugalom felé és állj ítéleted elé a napok végén.“* A hívő zsidó számára erős valóság ez az ígéret. Vértanúink a szenvedést és a halált is boldogan vállalták, mert bizonyosak voltak a túlvilági élet mindennel felérő jutalmában.

Az igaz lélek örökké él. Milyen ez az örök élet, elképzelni nem tudjuk. *„Az igazak ülnek trónusukon, koronájuk a fejükön és gyönyörködnek Isten dicsőségének fényében“* — olvassuk az igazak örök nyugalmaról, békességéről egyhelyütt. Talán lesz, aki kevésnek véli e néhány szót az örök békesség és üdvösség leírásáról. De gondoljuk meg, hogy még *Dante* is, a maga keresztény transcendens merészségében, mit tudott mondani a Mennyszág örök gyönyörűségéről? Aki olyan megdöbbenőn gazdag képzelettel népesítette bel a poklot, mindössze színes fényről szól a Paradiso végén.

„Mily kurta a szó ily elképzelésre!
S e rekedt dal, ahhoz, mi tárva volt ott,
Olyan, hogy kevés becsülni „kevése“.“

De van egy másik tanítás is, az meg örök tevékenységről szól: *„Az igazak lelkének nincsen nyugalma sem ezen a világon, sem a másvilágon, mert meg van írva: tevékenységről tevékenységre vándorolnak...“* örök pihenés és örök tevékenység azonban csak földi életünkben ellentmondás. Hisszük, van lelki-szellemi tevékenység, mentesen minden földi háborúságtól. Az örök békességnek tevékenységét a modern zsidóság gondolkodója, *Montefiore* úgy értelmezi, hogy az örök feladat:

Istenhez közeledni, a síron túl sem szünetelhet. A zsidóságon kívül *Kant* az, aki a lélek halhatatlanságát ugyancsak a jó végtelen feladatából ismeri fel az erkölcsi gondolkodás követelményének.

Az igazaké tehát az örökélet reménysége, az igazak mégis úgy cselekszik a jót, mintha nem járna érte jutalom. Mivelhogy szeretik Istent egész szívükkel.

Az egész életünket követeli magának az Isten. Aki ebből a zsidó életszemlélet ridegségére, komorságára következtet, zsarnoki törvényre és rémült alázatra, az nemi ismeri közéről a zsidóságot. Hiszen ki az, aki az életünket magának kívánja? — a mi mennybéli Atyánk! *„Boldog vagy Te Izrael, ki előtt tisztulhatsz meg és ki az, aki megtisztítja lelkedet? A te mennybéli Atyád!”* — ilyen megindult hangon tanít a talmudi mesterek egyik legszigorúbbja. A zsoltárok micsoda ujjongó hangzatoakat találnak az¹ Isten közelségének boldog elragadtatására! *„Riadót harsogtass az Úr előtt, te széles világ, szolgáljátok az Urat örömben, jöjjetek elébe ujjongó énekkel!”* Vagy a lélek legmélyebb rezdüléseinek, látszatos ellentmondásainak finom kifejezésével, a féltő, tisztelő, elragadtatott boldogság szavával: *„Ujjongjatok az Úr előtt egy remegésben!”*

A világirodalomban nincs melegebb, bensőbb költeménye a boldog hálának, mint a 23. zsoltár:

*„Az Úr az én pásztorom, semmiben nincs hiányom,
Pázsitos réteken hevertet engem, nyugalmas vizek-
hez terelget,*

Lelkemet felüdíti.

Vezet engem az igaz ösvényen Neve kedvéért.

Még ha vaksötét szakadékban járok is,

Nem félek a rossztól,

Mert Te velem vagy,

A Te pásztorbotod és istápod vezetget engem.

*Asztalt terítsz elém, ellenségeim meglátják majd?
 Illatos olajjal árasztod él fejem,
 Serlegem csordultig tele.
 Csak jóság, kegyelem kísér életemben
 S az Úr házában lakozom napjaim fogytaig.“*

Ez a költő nem kér semmit az Istentől, csak eldalolja neki háláját, bizodalját. Jóságos pásztor az Isten, nem hagyja el az ő bárányát. Megadja az ő hívének mindennapi kenyerét, valamit még azon felül is, — és vigyáz reá, hogy el ne tévedjen. S mindezt nem érdemeiért, hanem az Isten tulajdon irgalmas, könyörületes híréért-nevéért. S ha mégis veszedelmes szakadékába tévednék az életnek, vigasztal az a tudat: velem a jó pásztor, kivezet a bajból. A hangulat, a melegség emelkedik, már közvetlenül, második személyben szólítom meg az Urat: mert Te velem vagy! De már nem is elég a pásztor képe, új hasonlat kell: olyan az Isten, mint vándornak a jóságos, bőkezű vendégbarát a szörnyű, vad idegenségben. Eláraszt szeretetével, majd meglátják azok, akik azt hirdetik: nem érdemes jónak lenni, nem törődik Isten az ember cselekedetével! Majd látni fogják a dús ünnepi lakomát, melyre finom olajjal illatosítva fűrtjeit, ujjongva készül a jámbor. Majd látni fogják a hit örömeinek színültig töltött kelyhét. — És végül a zárókép: ott lakik a jámbor az Isten házában. Mintha mindig szentélyben élne, örökösen Isten közelségét érzi. Isten szeretete, kegyelme kíséri az élet minden útján. (Mily megkapó ellenképe ez a nyugtalan lelkiismeret antik képének: „*post equitem sédet atra cura*“ — a lovas mögött is ott ül a sötét gond, a nyugtalan lelkiismeret.)

Az élet megszentelésének, az isten hasonlóság parancsának, e *feltétlen* parancsnak itt a másik oldala: a boldogság, hogy Isten közelébe léphetünk.

„Ha így cselekszel, boldog vagy és tied az üdv';
,boldog vagy' ezen a földön és ,tied az üdv' a más-
világon.“

**„Egész szíveddel és egész lelkeddel.“ Isten
nevének megszentelése. Szeretet és hűség
Isten és ember iránt.**

Isten szeretetének ez a boldogsága és ujjongása azonban nem tarthat kétségben minket egy pillanatra sem mind e parancsok és az egész zsidó élet komolysága felől. Szeretjük az életet, Isten ajándékának tartjuk. A világot sem tartjuk siralom völgyének, az Isten királyságát már ezen a világon akarjuk. Az embert nem tartjuk bűnben és kárhozatban születtnak, a testet nem tartjuk a Sátán martalékának. Bízunk benne, hogy az ember közvetlenül Isten elé léphet imádságával és életével, nem szorul közvetítőkre. Bízunk az emberben, hogy képes törekedni a jobbra, és bízunk Istenben, hogy segíti a jóakarátút és felemeli az embert, hogy hozzá találjon. Igent mondunk az életre, a földi világra. És mégis tudjuk, van az életnél is nagyobb érték. Életünk arra való, hogy Isten szentségét benne tükröztessük. Úgy kell élnünk, hogy az életünk Isten tanítására hozzon dicsőséget. Hogy látva életünk szép tisztaságát, így szóljanak az emberek: áldott az az Isten, aki ilyen tanítást adott fiainak. Régi szép szóval úgy nevezzük ezt a kötelességünket: *Isten nevének megszentelése*. Ez a legnagyobb erény, — és ennek ellentéte a legnagyobb bűn: *Isten nevének meggyalázása*. Ez az, ha valaki úgy cselekszik, hogy gyalázatot hoz a Tanításra, az Istenre.

Az Isten nevének megszentelése éppen az a kötelesség, amelyre imént céloztunk, hogy drágább az életünknel is. Ha — Isten óvjon — olyan körülmények közé jutnánk, hogy Isten nevének meggya-

lázásával élhetnénk csak tovább, ha életveszélyes fenyegetéssel, pl. gyilkosságra, vérbűnre, Isten megtagadására kényszerítenének, — akkor az Isten nevének szentségét megóvni életünk árán is kötelesek vagyunk. *„Szeresd a te Istenedet egész lelkeddel“* — ez azt jelenti: ha kell az életed árán is. így cselekedtek a mi vértanúink is: „felajánlották lelküket Isten nevének megszentelésére.“

Hogyan szerethetjük Istent? Bizonyosan nem úgy, hogy gyűlöljük az ő teremtményeit. Megmondatott nekünk: szeressük a mi felebarátainkat, de sehohsem mondatott, hogy gyűlöljük az ellenségeinket. Ellenkezőleg, így hangzik a tanítás: *„ne állj bosszút és ne tarts haragot néped fiaira ellen.“* Igen finoman magyarázza a hagyomány, mi a haragtartás és a bosszú között a különbség. Valaki kölcsön kér a szomszédjától egy ásót s az megtagadja; másnap a szomszéd kér az előzőnapit kölcsönkérőtől egy kapát; ha most amaz azt mondja: nem adom, mert te sem adtad az ásót, — ez a bosszúállás; de ha azt mondja: odaadom, mert nem vagyok olyan, mint te voltál: — ez a haragtartás. A helyes magatartás tehát jóval viszonzni a rosszat és megbocsájtani, nem ápolni a haragot. De vajjon valóban csak „néped fiaira“ vonatkozik-e ez a kötelesség? A Tóra azt mondja: *„Ne vesd meg az egyiptomit, hiszen az országában tartózkodtál.“* Ismerjük az egyiptomi tartózkodás körülményeit. Ha ezek után hálát ír elő a tanítás, mi más ez, mint az ellenségnek való megbocsájtás. *„És ha leroskad a te ellenséged barma a terhe alatt, távol legyen tőled, hogy ne segíts, segítsd fel vele együtt!“* A zsoltár pedig így szól: *„Szedd meg a te éhező ellenségednek a kenyeredet.“* A felebaráti szeretet parancsát a hagyomány kifejezetten még a halálraítélt bűnösre is vonatkoztatja, hogy nem szabad csúfos és kínos halállal büntetni.

Mi hát az ellenség iránt való helyes viselkedés, az igazságosság és a szeretet zsidó vallása szerint? Nyilván nem a bosszú és a harag, hanem a türelem és a megbocsátás, sőt az irgalom és a részvét, ha bajba kerül, — vagyis ember ő és emberi viselkedésre tarthat számot. De hogy úgy szeressük őt, mint a jókat és igazakat, arra emberileg nem vagyunk képesek. De nem is volna erkölcsileg helyes nem ítélni és nem állani ellent. A jóság ne gyengeség legyen, hanem erő. És legyen különbség a „jó és rossz között, aközött, aki Istent szolgálja és aki nem szolgálja őt.“ Minden bűnös számára azonban örökké nyitva áll az út, megtérni a jóhoz, Istenhez.

Az egyetemes szeretet.

A szeretet egyetemes. Minden emberre kiterjed, kiterjed az állatra is, védelméről sok intézkedés van hagyományunkban. Tilos az „élőlények kínozása.“ Még az élettelen dolgokra is kiterjed: *„Ne vess meg egy embert se, ne végy kevésbe egyetlen dolgot se, mert nincs olyan dolog, amelynek ne lenne helye és nincsen olyan ember, akinek ne jönné el az órája,!”* Isten rendeltetést szabott a teremtményeknek és ez rangot, méltóságot ad nekik, jogot a fennmaradáshoz. És még egy másik tanítás is hirdeti: *„fleurants!”* — ez azt jelenti, hogy ok nélkül még élettelen dolgot sem szabad tönkre tenni. Ami él és ami van, arra mind vonatkozik a szeretet törvénye.

S ha mindent és mindenkit szeretsz, akkor van igazán jogod nagyon szeretni azt, ami és aki a tied.

„Izrael szeretete“. A héber nyelv, a zsidó szellem. A Szentföld.

Ha az egész emberiséget szeretem, ha az idegent is szeretem, mint enmagamat, akkor van valóban jogom *Izrael szeretetére*. Nem csupán a zsidó testvér szeretetéről van szó, nemcsak arról, hogy a

legelhagyatottabb és legnyomorultabb is testvér, és hogy nem zsidó az, akinek az elhanyagolt külsejű nyomorgó mármarosai kaftánoson esztétikai okokból nem esik meg testvéri módon a szíve, hanem többről van szó: a *zsidó közösség* szeretetéről. Semmi, ami zsidó, tőlem idegen nem lehet! A zsidók sorsa, a zsidóság szellemi élete, kultúrája, intézményei, és ott, ahol a zsidóság népi közösségben él: dalai, szokásai, nyelve, meséi, észjárása, mestersege, háza, kenyere és ruhája —: mindehhez szeretettel kell az érdeklődésemet, az érzéseimet, még a bírálatomat is, kapcsolnom. A föld egész zsidóságával lélekben egynek érzem magam, amikor sok évszázados, egyes részleteiben sok évezredes szer és szokás szerint héber imádságra nyitom a számat. *„Íme én arra készítem elő magamat, hogy hálákat adjak, dicséretet, dicsőséget énekeljek Teremtőmnek... egész Izrael nevében“* — így kezdik egyes gyülekezetekben a hívek a reggeli imádság főrészét. De az egységes héber imádság nemcsak a most élő egész zsidósággal köt össze lélekben a tér távolságain át, hanem valamennyi őssömmel, akik a tűnő évszázadokban, visszafelé a kikutathatatlan ősteorig *ezekkel a szavakkal imádkoztak*. Azért nem mindegy, azt mondom-e: „Halljad Izrael, az örökkévaló, a mi Istenünk egyetlen egy,“ vagy azt: „*Sema Jiszráel, Adonáj Elohénu, Adonáj echad,*“ Tudom, hogy ezért a gondolatért — az Egyisten hitéért — *ezekkel a szavakkal* haltak meg vértanúink, hogy közvetlen és hajdan való őseimnek megtörő szemét ezekkel a szavakkal fogták le a fiak. És ha elmondja fölöttem életem boldog fokán a pap az áldást: *Jövarechecha...* akkor évezredek szólnak hozzám az ódon, keleti lejtésű szavakból, és ősök és elődök néznek rám az árvák Kaddisának megbékélő és vigasztaló *Jitgadal vejtkadas-aból*.

Igaza van mindenkinek, aki azt mondja: nehéz

áhitatosan imádkozni olyan nyelven, amelyen nem ártunk. A magánáhitat nyelve alig is lehet más, mint az, amelyen gondolkodunk. De a hagyományos imádságok és a közáhitat szövegei csak héberül szólhatnak. És ha nem értünk héberül, akkor nem a közösség, a térbeli-jelenvaló és az időbeli-el-múlhatatlan zsidóság héberségét, nem az imák nyelvét kell megváltoztatni, hanem azt a fájdalmas hiányt, hogy a zsidók nem tudnak héberül.

A nyelv szeretete átvisz a szellem szeretetére. A biblia és a későbbi zsidó irodalom nem szabad, hogy hét pecséttel zárt könyv legyen műveltjeink előtt. A művelt zsidó köztudat hiánya egyik leg-szomorúbb fordulata a tizenkilencedik századnak s a mi korunknak. Zsoltáraink másoknak több épülést és áhítatot szereznek, mint nekünk, prófétáinkat jobban ismerik, mint magunk. Előadásaink, „kultúrestjeink“ sokszor inkább a könnyed felejtést szolgálják, semmint a súlyos és megtisztító emlékezést örök eszméinkre. És ezzel kapcsolatban kell kijelentenünk: mindent szeretnünk kell, ami zsidó, kivéve a hibákat! Hamis szeretet az, amely dédelgetve takarja a mulasztásokat. A szeretetnek joga van és csak a szeretetnek van joga a tisztaszándékú, megvesztegethetetlen bírálatra.

Szeretnünk kell „szegény viharvert“ zsidóságunkat, ez a szeretet boldogsággal tölti el a magunk megpróbált életét is. A, szeretet és az ismeret azonosságát tanították középkori bölcselők, ez az azonosság sehol nem oly világos és igaz, mint zsidóságunk dolgában.

Az Isten szeretete, a vallásosság, az ókori Izraelben egybeesett a haza szeretetével. Aki vallásos volt, szerette Izrael földjét. *„Mert szeretik a Te szolgálid a köveit is, még a porát is dédelgetik“*, — így énekelt a zsoltáros Cionról, *„Izrael Földjének a levegője bölccsé tesz“*, — mondták lelkes buz-

góságukban a rabbik s azt tanították mindenkor, hogy nagy vallásos érdem a Szentföld településének előmozdítása. A héber nyelvben a világ legmagasabb hegységéből is csak „*felmenni*“ lehet Izrael Földjére, onnan pedig, akár a Libanonról is, csak *felmenni* lehet Jeruzsálembe. így jelzi a szóhasználat is a Szentföld és Jeruzsálem jelképes magasságát, szentségéből következő nagy rangját érzésvilágunkban. „*Száradjon el a jobbam, ha elfelejtlek téged Jeruzsálem*“ — énekelték a Babilonba szakadt zsidók az új hazában.

„Mozdítsátok elő annak a helynek boldogságát.“

De ott kapják meg *Jeremiástól* a másik üzenetet is, a szétszórt zsidóságnak befogadó hazája iránt való kötelességéről szóló tanítást. Noha azt hihetnők, hogy napjainkban már nem vallási kötelesség, hanem — mint más felekezetek tagjainál — polgári parancs a haza szeretete, mégis így szól a késő jövendő számára a prófétai tanítás: *Mozdítsátok elő annak a városnak boldogságát, ahova szerte szórtalak titeket és imádkozzatok érte, mert az ő boldogságában van a ti boldog ságtok.* Szeretni a hazát, nem szólammal, de becsületes törekvéssel és csendes imádsággal, és szeretni a Szentföldet: egy szeretetnek és egy áhítatnak a megjelenése mind a kettő. A magyar költő nemes sora nekünk, mai zsidóknak, mostan való életünkben szívünkhöz szóló tanítás: „*Szeresd hazádat és ne mondd...*“

A hitközség.

Talán nem *egy* olvasó számára meglepő követelmény, ha azt mondom, a zsidó ember számára természetes, íratlan parancs ez is: Szeresd hitköz-

segédet! A hitközség — minden mai hibája mellett — a zsidóság egyik legnagyobb alkotása. Más helyen szólunk arról, hogy az egyes zsidó a szét-szórásban elveszett volna, a zsidóság szétporladt volna, a gyülekezet intézménye nélkül. „Szent gyülekezet“ a hitközség héber neve. Lelki otthonunk volt minden időben, szellemünk fenntartója a hitközség, a zsinagóga és az iskola. A zsinagóga nemcsak „Isten háza“ és az imádságé, hanem a „gyülekezet háza“ is. Az egyén jogának és a közösség szent érdekeinek csodálatos, mintaszerű összeegyeztetésében évszázadokkal megelőzi a „demokrácia“ és a „kollektivizmus“ minden jó vívmányát és elejét veszi minden hibájának.

Ma pedig a hitközségeknek, ezeknek az áhítaton, hiten, kultúrán és szociális munkán alapuló önkormányzatoknak nagyobb a feladata, mint valaha. Tagjaik erkölcsi, szellemi és testi jólétéről kell gondoskodniuk. Kell, hogy a híveik többet lássanak a hitközségben, mint kényszerű terhek kivetőjét. De kell, hogy a hitközség is méltónak bizonyuljon a hívek szeretetére. Kell, hogy több legyen a hitközség, mint adókető és adóbeszedő pénztár. Kell, hogy a feltétlen tisztesség, a közéleti tisztaság, a becsület és az áldozatkészség menedékvárai legyenek gyülekezeteink. Kell, hogy a vezetők a zsidóság szeretetével és ismeretével legyenek eltelve. Feladatukat szent szolgálatnak és ne uraskodásnak és uralkodásnak tekintsék; állandó tanulással, lelki előkészülettel lássák el tisztüket és a zsidó eszmények, eszmék és életformák, hagyományok és törekvések féltő tisztelete hassa át őket. Érezzék az ember előtt való felelősség súlyát, s az Isten előtt való felelősséget tartsák többre az ember előtt való felelősségnél is. A zsidóság a hitközségek nélkül nem maradt volna fenn; most vezetők

és vezetettek óvják meg a hitközségek régi tiszta erejét és ha a zsidóság megtartja *szent* gyülekezeteit, a gyülekezetek szentsége segít majd megtartani zsidóságunkat.

A család.

A következő szűkebb közösség a család. A követségben a kutató felfedezi az időtlen idők előtt élt növények sejtjeit. Az iszonyatos nyomás a föld mélyén és a tömegtelen idő tökéletesen átalakította az egykor zöldelő fákat, de éppen a legfinomabb egység, a sejt, ellenállt minden erőnek. Ehhez hasonlítanom a zsidó családot, a zsidóság e finom, csudaművű sejtjeit. Minden nyomásnak, átalakító idegen erőnek és minden időnek ellenszegül. Már az ókorban is elnémitotta a zsidóság ellenségeit a zsidó család bensősége és tisztasága. Bibliánkban és a rabbik tanításaiban megkapó szavak szólnak a családi kötelességekről. *„Ezért van az, hogy elhagyja a férfi az ő apját és anyját, és hűséges az ő hitveséhez, hogy egy lényé legyenek“* — ez a Tóra sokszor idézett szava. Az aggáda mestere tovább megy: Csak hitvesével együtt lesz ember a férfi, csak férjével együtt lesz ember az asszony, kettejük frigyében pedig Isten dicsősége lakozik. Ezért „szentség“ a házasságkötés héber neve, és a vőlegény így szól a házasságkötés szertartásában a menyasszonyhoz: íme te szentséggel légy hozzámkötvé Mózes és Izrael törvényei szerint.

Spártában nem volt törvény a hazaárulásra, mert ez a bűn ott nem fordulhatott elő. Izraelben nincs törvény a gyermek iránt való szeretetre, mert e „szívbe írt törvény“ ellen amúgy sem vétkezhetik senki.

A gyermek iránt való szülői szeretetről nem kell törvény. De szól a tanítás a gyermek iránt való szülői kötelességekről. A szülő tórára és mester-

ségre tartozik tanítani gyermekét. Rabbi Akiba szerint úszni is meg kell tanítania, így foglalták egybe egyszerű szóval a rabbik a valláserkölcsei nevelést, a becsületes kenyeret és a testi egészséget. A gyermeknek már meg kell mondani, mivel tartozik lelkileg a szüleinek. Nem: is a Tízparancsolatot idézem, hanem a zsidóság mindennapi életéből fakadó aggádat. Egyik példázat szerint a papi mellvért ritka ékköve elveszett. Elmentek a bölcsek és mesterek egy arabhoz, akiről tudták, hogy hasonló drágakő tulajdonosa. Nagy összeget kínáltak neki a kincsért. Ráállt az alkura, de türelmet kért, mert apja alszik és az ő feje alatt van a kincsesláda kulcsa. A rabbik ürügynek vették a dolgot, kétszer, háromszor, tízszer annyit ígértek a köért. Az apa felébredt, az eladó azonban csak az¹ első, legkisebb árat fogadja el. „Nem akarok hasznot abból, hogy tisztellem öreg apámat“ — mondta magyarázatul. — Egy másik példaszó: egy rabbi aranytányérokat rak anyja léptei alá, hogy kímélje. Mikor ezt túlzásnak vélik, azt feleli: És ha a tenyeremen lépkedne, vájjon eleget tettem volna fiúi kötelességemnek? — Csak kiragadott példák, de a zsidó család lelkéről többet mondanak, mint kötetnyi értekezések. — Még egy szót a testvéri szeretetről. Az aggáda két fiú-testvérről szól. Egyforma volt kettőjük birtoka, atyai örökségük. Az egyik testvérnek nagy családja lett, a másik egyedül élt. Betakarítás után az egyik fivér éjszaka titokban felkel és a maga asztagjáról jónéhány kévényit átvisz a testvérére. „Én egyedül vagyok, neki családja van, hadd legyen neki több“ — gondolja. De még ugyanazon az éjjelen felkel a családos testvér is és ugyancsak rejtőzve átvisz a testvér kazaljára a maga gabonájából. „Nekem családom van, testvéremnek nincs más öröme, hadd legyen neki több.“ E két testvér telkén épült fel később a jeruzsálemi

szentély, — fűzi hozzá a rabbi. — Ha ezt a történetet Jeruzsálem alapításáról egybevetjük a Római Világbirodalom alapításának mondájával, mindent megértünk. Az ókori Róma testvérgyilkosság helyén épült, Jeruzsálem a testvéri szeretet földjén. A családi kötelességek után az egyén önmaga iránti kötelességeihez érünk. Erről azért nem szólnunk itt bővebben, mert — egyrészt már érintettük az egyéni tisztesség alapelemeinek a szociális erkölcshez való viszonyát, másrészt lényegében ez az egész könyv arról szól, hogyan kell tisztelnünk önmagunkban az Istentől eredő méltóságot és kötelességet, — istenhasznóságunk életszentelő feladatát. Mégis foglalkoznunk kell az egyénről szóló tanításokkal, amennyiben e tanítások meghatározzák az ember helyét a teremtésben.

*5. AZ EMBER HELYE A TEREMTÉSBEN**

Láttuk az előző fejezetben: az Istenről való tanítással erősen egybekapcsolódik az emberről való tanítás. A pogányság az istenséget az ember képmására alkotta, istenei hatalmas emberek. Mi ellenkezőleg azt hisszük: az Isten elképzelhetetlen, ábrázolhatatlan, hasonlíthatatlan és mégis az embert a maga képmására alkotta, azaz az emberben van valami, ami Istenre hasonlít. Az ember szellemi-erkölcsi élete és törekvései, vagyis az, ami a legjobb, a legmagasabbrendű és legmélyebb az emberben: az isteni természet visszfénye és kibontakozása. Ez az az erő, amely alkalmassá teszi az állandó tökéletesedésre. És ezzel az ember a teremtés legmagasabb helyét kapta meg.

* Kaufmann Kohler, amerikai teológus rendszeres vallástanából merítjük ezt a gondolatmenetet.

A Szentírás különböző módon fejezi ki az embernek ezt a magas rangját. — A teremtés történetének első fejezetében az ember teremtése Isten teremtő művének befejező, koronázó cselekedete. Ünnepelesen szól Isten a mennyek alárendelt hatalmaihoz: *„Alkossunk embert képmásunkra, hasonlatosságunk szerint!”* Mintha ez is azt tanítaná, hogy a teremtés az emberben legfelsőbb csúcsát érte el és vele egy új teremtés, az erkölcs világa kezdődnek. Ez a világ az öntökéletesítés Istent követő birodalma, ennek a szolgálatában áll mindaz, ami eddig teremtetett.

A Teremtés Könyvének második fejezetében az ember, mint valamennyi teremtmény ura, az Éden gyönyörű kertjében, Isten közelében, tiszta ártatlanságban él. Mégis gyenge arra, hogy ellenálljon a kisértő hangjának és így nem maradhat sokáig az isteni gyönyörűség Édenében. Csak mint egy aranyfényű gyermekkor álma él az Éden emlékezte tovább, hogy az idők fáradalmaiban és küzdelmeiben, míg arcának verejtékével szerzi a kenyerét, egy szebb jövő reménysége biztassa. Élethosszigan nehéz küzdelemben kell állania az érzéki világgal, hogy mennyei rangját maga küzdje ki, holott rendeltetése az lett volna, hogy egy égi világban, mint a legfelsőbbek egyike éljen örök fényességben. Ez az a vallásos tanítás, amely a paradicsomkert történetében hozzánk szól.

A 8. zsoltár egyszerű, szép szavakkal tanítja az ember rangját a többi teremtmény fölött:

*„Mi az ember, hogy gondolsz vele,
a halandó, hogy gondját viseled?
Csaknem Istenné tetted őt,
dicsőséggel és méltósággal koronáztad,
úrrá tetted őt kezed, művei fölé,
mindent lábai alá helyeztél.”*

Egyik mesterünk arról szól, hogy az első eaniber a bűnbeesés előtt az angyalok fényességét, fenségét és bölcsességét is felülmúlta. Amikor Isten az első embert a maga képmására megteremtette, az angyalok tévedésbe estek és imádni akarták őt. Mit tett Isten, dicsértessék a neve? Mély álmat hullatott reá és mindenek megtudták, hogy ő csak ember. Hasonlatos ez ahhoz, hogy egy király és hadvezére egymás mellett állott a diadalszekéren. A tartomány lakosai hódolni akartak a király előtt és kiáltani akarták: „Domine!” — de nem, tudták, kettejük közül melyik a király. Mit tett a király? Leszállította a diadalszekérről a másikat és mindenek megtudták, hogy az csak a hadvezér. — Az álom árulta el az ember gyarlóságát, az, hogy időről-időre le kell szállnia az értelem isteni diadalszekeréről.

Ez a tanítás tehát az ember kettős szerepéről szól, hogy képes a legmagasabbra és hogy mégis gyarló, mint minden más teremtmény. De éppen ez a keveredés az ő nagysága: két világ polgára; a mulandóságé és az örökkévalóságé.

Így lett az ember a földön Istennek helytartója, minden földi lény parancsolója. *„Szaporodjatok és sokasodjatok, töltsétek be a földet és vegyétek birtokba, uralkodjatok a tenger halán, az ég madarán és minden állaton, amelyik nyüzsög ezen a földön!”* — így szól Isten az első emberpárhoz. A hagyomány azonban azt tanítja: a választás az ember kezében van; ha méltók lesztek rá, uralkodni fogtok, ha nem: az állat színvonala alá süllyedtek.

Egy régi tanítás igen jelentős gondolatot fűz az ember teremtésének történetéhez. Az állatvilágban és a növényeik világában az Isten nagy sokféleséget akart. Másképp cselekedett az emberrel. Egyetlen embert teremtett, hogy hirdesse, hogy az ember egész világ maga és az egész világ értékét és célját magában hordozza. *„Mindegyikük mondja*

majd így: én érettem teremtetett a világ. Egyetlen emberéletet megmenteni annyi, mint egy egész világot megmenteni, egyetlen emberéletet megrontani annyi, mint az egész világot megrontani.“

Az embert szellemi és erkölcsi természete teszi Isten képmásává és az ember erejét mégis a földi életéből szívja, mint a fa a talajból. Zsidóságunk szemlélete szerint az ember erkölcsi lényegét és isteni származását a teljes emberi egyéniség, az egész erkölcsi személy jelenti, nem pusztán a lélek szemben a testi léttel, vagy a szellem szemben az anyaggal. Ezért *Hilél*, mint egy előző fejezetben idéztük már, az Isten képmására teremtett ember teste számára is megköveteli ugyanazt a tiszteletet és gondoskodást, amely a földi királyok szobrainak kijár. Az egész ember testével, lelkével együtt képes az erkölcs és a szentség birodalmába felemelkedni, az egész ember viseli Istennek pecsétjét.

Az Isten-képmás mibennünk az igaz, a jó, a tökéletes felé való törekvés, és az erre a törekvésre való képesség az embernek minden korlátja és tökéletlensége közepette a végtelenség világába nyit ablakot. A teremtmények utolsója, —^J mondja egy régi tanító — a legkisebb féreg is megszegyeníti; de kezdettől fogva olyan fényesség sugárizik szelleme fölött, hogy az késő idők eredményeit előre beragyogja. És öntudatos akaratának szabadsága megadja erkölcsi fenségét, igazi uralmát a világ fölött.

Mindamellet az embernek a maga erejéből kell a teremtésben a helyét kiküzdenie. „A szellem a gyarló halandóban, a Mindenhatónak lehelete, aa teszi őt értelmessé.“ Így kötelessége, vallási kötelessége az embernek tudományra is törekednie, hogy ebben is emberi gyarlóságának mértéke szerint megközelítvén mindentudó eszményét, az Istent, teljessé tegye az erkölcsös ember ural-

mát a földön. S ha ez a tudomány az ember származásáról olyan új tanításokat is ad, amelyek megalázzák régi öntudatlan büszkeségét, mégis: erkölcsi rangját, melyet örök feladatából merít, semmi el nem vitathatja tőle. Örök feladata, az Istenhez való hasonlóságot meg nem szűnő parancsa, teszi őt a fejlődésből csaknem kizárt többi teremtmény között „*haladóvá a mozdulatlanul állók hozott.*“

6. HIT ÉS TUDÁS.

Az Isten megközelítésének parancsát úgy értelmeztük az imént, hogy a mindenható Isten eszménye vallásos kötelességünké teszi a tudományt. Régi kérdése a gondolkodó hívőnek, hogy a szellem e két nagyhatalma, a vallás és a tudomány, hogyan fér meg együtt. Már az ókorban, a hellenizmus és a zsidóság találkozásának hatására felmerült ez a probléma. A középkorban is a görög és a zsidó gondolat találkozása veti fel a kérdést. A középkori rabbinikus irodalom sokoldalú megalapítója, *Szaádja** tör ezen a területen is utat.

Szaádja nem tud megbarátkozni egy korabeli arab író nézetével, hogy kétféle ember van: olyan, aki gondolkodik, de nem hisz, és olyan, aki hisz, de nem gondolkodik. Szaádja a tudományos megismerés forrásaival egysorba helyezi a vallásos, hitbéli megismerés forrását. Ez azt jelenti, hogy Szaádja látja: az igaz tudás elvezet a hithez és az igazi, végiggondolt hit nem lehet meg a tudás nélkül. Szaádja csodálkozva és megrendülve ismeri fel a görög filozófia vallásos értékét, azt, hogy Platon és

* Szaádja ben Joszéf, gáon, szül. Dilzabam (Egyiptom) 882-ben, megh. Szurátoan (Babilónia) 942-ban.

Aristoteles eljutott az egyisten fogalmára. A hangsúly itt azon van, hogy tiszta tudományos kutatások eredményeként jutott el hozzá. Platon és Aristoteles istenfogalma nem a görög vallás vagy hagyomány ideálja, egyedül a filozófiai kutatás vitte őket a politeizmusból az egyisten gondolatához. Mi lehetett volna Szaádjára és kortársaira mélyebb és megejtőbb hatással, mint hogy a kinyilatkoztatás és a hagyomány tételeit, amiket a hagyománnyal szemben az észre hivatkozók támadása ellen kellett védeni: éppen az ész szabad kutatása, a legnagyobb elmék tanítása készen nyújtja nekik! Amiről eddig hittel voltak meggyőződve, azt most szilárd érvekkel[^] kidolgozott logikai eljárással be lehet bizonyítani.

A hit és a tudás egyesítésének első nagy zsidó Msérlete, Szaádja „*Hitelvek és bizonyítások*“ című műve, a hit és a tudás problémáját inkább csak meglátja, mintsem véglegesen megoldja. Az új úton *Majmuni** indult meg Szaádja után és jutott el az igazság csúcsaira. Az ő útikalauza is Aristoteles.

Majmuni felismeri az „*első mozgató*“ tanításának nagy vallásos értékét. Aristoteles ugyanis azt tanítja, hogy minden változás, fejlődés, mozgás előidézője egy anyagtalan, mozdulatlan, tökéletes lény, „aki felé mindenek törekednek“, aki úgy mozgatja a mindenséget mint ahogy a szeretett lény mozgatja a szerető lényt: vágy ébresztés által. Mindezt Majmuni bátran elfogadhatja a zsidó vallás tanításának is. — Van azonban ütközőpont: az osanyag tanítása. Aristoteles szerint nemcsak az első mozgató, de az őanyag is öröktől való. Lehet-e azonban valami egyidős Istennel? A Mindenhatót korlátozhatta-e valami a teremtésben?

* Móse ben Maimon (Majmumii, Maimon id. esz) szül. Cordovában (Spanyolország) 1135-ben, megh. Fosztatban (Kairó, Egyiptom), 1204-iben.

Itt dől el, lehet-e a hitet és a tudást egyesíteni, Majmuni e kérdések kérdését úgy oldotta meg, ahogyan az újkorban tőle meglehetősen függetlenül nem kisebb mester, mint *Kant* igyekezett megoldást keresni. Majmuni hivatkozik arra, hogy Aristoteles azt mondja: a legtöbb ember felfogása támogatja azt a nézetet, hogy a világ öröktől való. Hát Aristoteles, — kérdezi Majmuni — aki az emberiséget logikára megtanította, ne tudta volna, mi a különbség nézet, vélemény és biztos tudás között, argumentum és döntő bizonyíték között? Ne tudta volna, hogy az igazságot nem erősíti, ha sokan vallják és nem gyengíti, ha senki sem tud róla a földön? Aristotelesnek tudnia kellett, ez Majmuni meggyőződése, hogy a világ teremtettségének és öröktől valóságának kérdésében az ember *nem is juthat biztos, kétségtelen ismeretre*. Ez a probléma túlvan van tudásunk, ismerőképességünk határán. Hiszen“ általában természetismeretünk csupán tapasztalatokon épül és így csak valószínűség-értéke van. Ha pl. megfigyeljük egy óra járását, következtethetünk az óra szerkezetére. De az órát készítő mester mennyivel tökéletesebben ismeri művét! A mi ismeretünk az óra járása szerint alakul, viszont az órásmester ismerete szerint alakult az óra. Ilyen a viszony a mi természetismeretünk és az abszolút megismerés, Isten tudása között. A mi ismerésünk a dolgok szerint alakul, az Ő ismerése, tudása szerint alakulnak a dolgok.

Természetismeretünk tehát általában csak a valószínűség fokát éri el, de a világteremtés kérdésében még külön akadálya ismerésünknek, hogy a kifejlett világ természetéből nem következtethetünk a fejlődő-keletkező világ természetére. Majmuni hasonlatával: egy lakatlan szigeten nevelkedett ember nem hinné el, mivel nem tapasztalta, hogy az élőlények embrionális korszakukban, kifej-

lett természetükkel merőben ellenkező körülmények között élnek és fejlődnek. Így nem tudhatjuk mi sem, milyen volt a dolgok természete a keletkezésük idején. A világ Öröktőlvalóságának vagy teremtettségének kérdésében tehát nem tud az emberész véglegesen dönteni. El tudjuk gondolni, hogy a világ időben keletkezett, de él tudjuk gondolni azt is, hogy öröktől való. Mindkét felfogás bebizonyíthatatlan, mindkettő hit. Ez „antinómia“ — mondjuk Kant óta.

Mindez azt jelenti, hogy ismereteinknek áthághatatlan határai vannak. A határokon belül a tudomány az egyeduralkodó. Rajtuk túl már csak hit van, nem tudás. Két egymással szemben álló hit közül azt fogadom el, amelyiket az erkölcsi meggyőződéselem követel. Mi a két hit közül a világ teremtettségét feltevő nézetet fogadjuk el, mert erkölcsi és vallási világfelfogásunk számára megfelelőbb. Ez valóban a kanti megoldás lángelméjű anticipálása. De — mint látni fogjuk — a hit ősi a tudás viszonyáról Majmuninak még más mondani valója is lesz. Előbb azonban arról kell szólnunk, mit tanít az emberről.

Majmuni tanítása szerint az ember önkifejtésének útja, az ember rendeltetése: Isten ismerete.

De megismerhetem-e Istent? Definiálhatom-e, azaz beoszthatom-e valamely osztályba, őt, aki egyetlen a nemében? Nem. Minőséget, azaz változó járulékot mondhatok-e arról, aki változatlan és oszthatatlanul egyetlen? Mennyiség alá foghatom-e azt, aki nem test, akinek egysége nem hasonlít a számolható dolgok egységéhez, ahol az egy után jön a kettő, három? Elhelyezhetem-e a szellemet a térben, az örökkévalót az időben, viszonyba állíthatom-e valamivel a hasonlíthatatlant? Minden kérdésre csak az a válasz: nemi. Úgy látszik tehát, megoldhatatlan helyzetbe jutottunk. Az ember kö-

telessége Isten ismerete, Istent azonban nem lehet megismerni.

Ebből az ismeretelméleti zsákutcából csak egy úton juthatok ki. Isten cselekvését, művét magam előtt látom. Istent tehát megismerhetem művéből. Ezért kötelességem Isten művét, a világot, a mindenséget megismernem. A tudományokkal való foglalkozás így vallásos kötelesség, mert amit a mindenségről, a mindenség törvényeiről és az emberről megtudok, az mind-mind Isten nagyságát, bölcsességét és jóságát hirdeti. Mai fogalmakkal ezt így fejezhetnek ki: ha csillagászzal foglalkozom: a bolygók járásának vastörvényeiben, a végtelen nagy távolságok, tömegek, erők, szigorú, pontos kiszámítható működésében csodálhatom az Isten hatalmát. Ha az atomfizikába merülök el: a végtelen kicsiny világban látom ugyanezt a törvényszerűséget, kicsiny és nagy különbsége eltűnik előlem, szédülve ismerem fel emberi mértékeim viszonylagosságát és alázattal látom Isten művének sokrétű egységét. Ha a „kedves tudománnyal“, a növénytannal foglalkozom és látom a sejteknek csak sokszoros nagyítóval felfedhető titkait, azt a sok észszerű berendezést és találmányt, amellyel a virág himporát miesszire küldi rovarral, vízzel, széllel; vagy ha általában az élet csodálatos törvényeit kutatom: mindenütt a bölcs, jóságos, hatalmas és mégis a kicsinnyel is törődő Teremtő előtt rendül meg kutató szellemem.

Az alapkérdés tehát az volt: hit-e vagy tudás? A felelet az lett: hit és tudás. De nemcsak lehetséges a tudás és a hit együttese, hanem szükséges is; a vallás parancsolja a tudást, a hit kívánja, kötelességgé teszi, hogy Istent az ő művéből igyekezzünk megismerni.

Van azonban ennek a tanításnak, hogy Istent művéből ismerhetjük meg, még mélyebb értelme

is, ami ezt a gondolatmenetet is a feladat-zsidóság-hoz köti. A zsidó tanítás szerint: Isten cselekedetei az ember számára követendő mintaképek, erkölcsi törvények, mintegy az emberi cselekvések platóni ideái (Hermann *Cohen*). Az istenismeret tehát az erkölcsi igazság, az erkölcsi törvény ismerete.

A vallás követelménye az önzetlen, tiszta jóság, a tudomány követelménye a tiszta igazság. Az igazság kutatása és a jóság cselekvése együttes kötelességünk. A jóság és az igazság az embernek egymásmellé rendelt kettős, örök feladata.

7. A SZERTARTÁSOK SZENTSÉGE.

a) Szer és szokás.

Zsidóságunk az életmegszentelő szertartásoknak, törvényeknek, intézményeknek hatalmas rendszere.

A zsidóság a törvények „igáját“ azért vette magára, hogy „papi birodalom, szent nép“ legyen. Mai fogalmak szerint ez körülbelül annyit jelent, mint hogyha az egész nép papi ruhát öltene és ez a ruha állandóan emlékeztetné és készítetné a papi élet minden lemondására. Ez az értelme a zsidó élet minden lemondásának, az élet minden megnyilvánulását hálózatába foglaló parancsolat-rendszernek is. A szertartásoknak ez a szentsége az előzőekből következően az erkölcsi élet szentségéhez viszonyítva eszközérték, eszközszentség. Isten terve hitünk szerint az emberrel és a világgal az, hogy az embert tulajdon társává akarja tenni a teremtés művében.* Az öntökéletesítés az ember feladata, és a feladat elérésének segítőeszköze a törvény igája, mely engedelmességre, Isten előtt való alázatra, le-

*V. ö. 26. o.

mondásra és arra neveli az embert, hogy tanulja meg az élet minden pillanatát a szentség fénykörébe vonni. Már a régi mesterek előtt tudatos volt, hogy ezek a vallási parancsolatok és életszabályozó rítusok lényegileg erre valók.

Egy régi midrásban olvassuk, hogy Isten számára mindegy volna, hogy a megevésre rendelt állatot a nyakán vagy a tarkóján vágják le, de érdekhez akarta juttatni Izraelt, azért adott neki sok tanítást és parancsolatot. Ennek a tanításnak az értelme nyilván az, hogy ne is keressük a rituálé célszerű és egészségügyi vonatkozásait, habár a legtöbb esetben ilyen vonatkozások is megfigyelhetők, hanem nevelő, öntökéletesítő, életmegszentelő tartalmukra ügyeljünk. Hogyan nevelnek ezek a szertartások? Amint képletesen mondtuk, pappá avatnak. Ezt a rituális parancsok teljesítése előtti áldás is kifejezi: *„Áldott vagy Te Urunk Istenünk, a világnak Ura, ki megszenteltél minket parancsolataid által.”* De ebből az is következik, hogy értékük akkor van igazán, ha papi-lélekkel teljesítjük őket: *„A parancsolatok teljesítéséhez figyelmes áhitatra van szükség.”*

Hasonlatos a szertartások szentsége és az erkölcsi szentség egy cserépedényhez és a benne lévő finom illó olajhoz. Ha üres az edény, nem ér semmit; ha eltörik a teli edény, csakhamar elillan, elpárolog a drága olaj. Ha üressé válnak a szertartások, ha nincs bennük áhítat, elvesztik értéküket, viszont ha a szertartások szentsége nem őrző edénye az erkölcsi szentségnek, nehezebben őrizhető meg az erkölcsi szentség és egyáltalán nem adható tovább. Holott a mi zsidóságunk, mint minden igazi humanizmus, pedagógiai jellegű; a magunk nevelésén keresztül a mások nevelése és a régi értékek töretlenül való továbbadása az új nemzedékeknek: a zsidóság lényegéhez tartozó vonás.

Nem is maradhatott volna meg a zsidóság a szétszórás és száműzetés századaiban, ha a szertartások óvó és összetartó ereje nem segítette volna. A zsidóság egyénekre porladt volna a népek között. Szertartásai és szokásai azonban arra készítették, hogy közösségeket alakítson. Mindenütt temploma volt, ahol tíz zsidó együtt volt. Keresnie kellett tehát testvéreire, hogy velük együtt dicsérje az Urat, közösségekbe kellett tömörülnie, hogy tanító taníthassa a gyermekeket az ősi betűre, mivel hogy a tudás a zsidóságban nem nélkülözhető. Szüksége volt állatok rituális levágójára, szüksége volt rituális fürdőre és „szent testvériségre“, amely betegeit ápolja és halottait megszentelt szer és szokás szerint eltemeti. A zsidóság tehát csak közösségekben élhetett, és éppen e közösségek óvták meg a széttöredezéstől, beolvadástól, lelki tartalmának eltűnésétől. Ma ép így szüksége van a zsidóságnak községeire és a községeket is egybefogó nagyobb községeire.

*

Szertartások nélkül nem lenne ma zsidóság. De lelki, erkölcsi áhítatos zsidóság nélkül semmit sem ér a szertartás. Már prófétáink hatalmas szavakat tudtak az üres, az erkölcsi tisztasággal nem párosuló szertartások ellen.

Ézsaiás próféta pl. ezt mondja Jeruzsálem embereinek: *„Halljátok az Úr igéjét Szodoma fejedelmei, figyeljetek Istenünk tanítására Gomorra népe! Minek nekem vágóáldozataitok sokasága, így szól az Úr, jóllaktam a kosokból való égő áldozatokkal és a hizó barmok zsiradékával... nem tűrhetek ünneplést jogszalaggal! Újholdjaitokat és ünnepeiteket gyűlöli a lelkem ...“*

Egy régi aggáda tükrözteti későbbi zsidóságunk állásfoglalását ebben a kérdésben. „Megkér-

dezte egy pogány Rabbi Akibától: Mért tartjátok meg az ünnepeket? Nem megmondta az Isten: újholdjaitokat és ünnepeiteket gyűlöli a lelkem? Felelte Akiba: Ha azt mondta volna Isten: *újholdjaimat és ünnepeimet* gyűlöli a lelkem, igazat adnék neked, de ő azt mondta: „*újholdjaitokat és ünnepeiteket!*“ A példázat tehát különbséget tesz az ünnep közt, ahogy Isten elrendelte és annak formája közt, ahogy egyesek kezén helytelen irányba merevül.

Az üres és erkölcsi szentséggel nem párosult szertartásra vonatkoztatjuk a próféta kemény szavát; de az igazi, Istennek-tetsző és minket boldogító erkölcsi életszentséggel párosult szertartások „az Úr ünnepei“. A lélekkel teli szertartást az ősiség és a figyelmező áhítat egyként megszenteli. Nincs mentsége tehát annak a zsidónak, aki cinizmusmal, gúnyolódva áll a szertartásokkal, vagy a szertartások követőivel szemben. Az is mulasztást követ el önmagával és családjával, sőt az egész zsidósággal szemben, aki egészen lemond a szer és a szokás megőrző hatalmáról, boldogító erejéről, szentségéről. De gyenge léleknek kell tartanunk azt is, aki kényelmét jobban szereti, mint az áldozatra való készség erejének tudatát.

Nem hunyhatjuk be szemünket természetesen a kor és a környezet gátló, sokszor szinte áthághatatlan akadályai előtt. Nem vehetjük kevésbe az előttünk járt nemzedék ábrándkergető elszakadását a hagyományoktól, tudjuk, hogy az elszakadt hagyományláncolatot nehezebb újra megforrasztani, mint az éphez új szemet illeszteni. Mégis, hiszszük, érdemes a fáradságra és az áldozatra: hagyományteremtőnek lenni, azaz a magunk és családk életében újra megtenni az első lépést a zsidó hagyományok útján. Nem szabad olyan zsidó családnak lennie, ahol semmi sem emlékeztet a zsidóságra, ahol semmi sem eleven a közösségi érzés

boldogságából, ahol nem történik semmi, ami Isten felé közeledő szentség-feladatunk tudatát nyíltan kifejezi. Aki pedig az első lépést már megtette, például akinek otthonában Isten békéjét sugározza a péntek esti gyertyafény, az tegye meg a második, a harmadik lépést. Tekintsük ezt is végtelen feladatnak, a szentség örök parancsához tartozónak. Aki az út kezdetén van, ne csüggedjen, ne érezze magát a zsidóságtól messzeállónak, hiszen az örök haladás a jóban, a szentség felé való örök fejlődés, a feladatszerű élet dinamikája, Isten felé közelítő lendülete maga a zsidóság.

*

Részletesen szólni a szertartásokról és szokásokról most nem a mi feladatunk. Itt csak összefoglaló módon és csak nagy elvi vonásokban foglalkozunk ezzel a tárggyal. S ugyanígy óhajtjuk most elemezni ünnepeink lényegét és szerepét is.

b) ünnep.

A szertartásokkal és intézményeikkel kapcsolatban azt a jelzőt használtuk az imént: boldogító. Ez a szubjektív vonás az egyén szempontjából csaknem olyan fontos, mint az előző objektivebb jegyek. A zsidó ünnep és az egész zsidó élet szép, meleg és boldogító.

A *szombat* kettős jelentőségét ismerjük imádságaink szövegéből: a világteremtés emlékezte és az Egyiptomból való kivonulás emlékezte. Az első azt jelenti, hogy a szombat az Istenre való gondolás, az imádság, az elmélyedés, az elmélkedés napja. A második azt jelenti, amit a szombat szociális jelentőségének fogalmában foglalnunk össze, őseink rabszolgák voltak Egyiptomban, nem adták meg nekik a nyugalom napját, mi adjuk meg a mi alá-

rendeltjeinknek. Ezt a szociális értelmét a szombatnak átvette tőlünk a világ minden törvényhozása, legfeljebb más napra helyezte a nyugalom idejét. Ez az utóbbi intézkedés egyébként ma súlyosan érinti a zsidó életet. A kenyér robotja elvonja testvéreink nagyrészt a szombat megünneplésétől. Sokféleképpen próbáltak ezen segíteni. Berlini, londoni és amerikai reformgyülekezetek megpróbálkoztak a vasárnapi istentisztelettel. A kísérlet nem sikerült, a szombat jellegét nem lehet — hangulati, érzelmi, szinte megfoghatatlan lelki mozzanatok miatt — a közönséges munkaszünet napjával összeegyeztetni. Talán ez az, amit a régiek úgy mondtak, hogy szombaton ünnepi lélek költözködik az emberbe. A vasárnap a keresztényeknek ünnep, a zsidóknak csak a pihenő.

A szombat *napja* helyett azoknak, akiknek semmiképpen sincs módjukban megtartani az egészet, nem marad más, mint szombati *órák* megszentelése. A péntek este a maga áhítatos és emelkedett hangulatával nagyon megfelel erre. A péntek este családi ünnep. A fehérén terített asztal fölött a gyertyák békés és ünnepi fénye, a boros serleg ezüst csillanása, az ünnepi kalács aranyló színe, a béke angyalait köszöntő dalok, a szombatot megszentelő ének mindmegannyi meleg, ünnepi, boldog élmény. Az apa megáldja gyermekeit: *„Áldjon meg téged az Úr és oltalmazzon meg. Fordítsa feléd az Úr tekintetének sugarát és legyen hozzád kegyelmes. Tekintsen rád az Úr és adjon tenéked békességet.”* A szombati szentírás-olvasás és más válogatott zsidó könyvek tanulmányozása mind hozzátartozik a szombat szép megünnepléséhez. Nehéz lenne a zsidóságból kitagadni azokat, akik ma képtelenek a szombat teljes megszentelésére. De nehezebb lenne felmenteni azokat, akik legalább a péntek estét nem a templomnak s a családi élet szent békességének

szentelik, mikor erre a legelfoglaltabb ember is találhat ráérő időt. Gondoljuk meg: az a gyermek, aki részt vesz az ilyen péntek estén, élménnyel, boldogító emlékekkel gazdagodik. A többire, a szombat teljes megszentelésére pedig „*in spe restorationis*” fenntartjuk igényünket.

*

A zsidóság az *újesztendő* (*Ros Hasana*) ünnepe nem tivornyázással készül, hanem mély magabaszállással. Hajnali bűnbánó imádságok sorozata (*Szelichot*) készíti elő a lelkünket az ünnep megrendítő fenségére. A megtisztulás, az erkölcsi megújulás ünnepe ez. Van egy nevezetes újévi imádság, amely azt siratja, hogy az embernek eredete por és a vége por. Egy chaszid rabbi felvetette azt a kérdést, miért sírunk ezen, miért éneklük kántoraink azt a mondatot olyan különös bánattal és gyásszal? *Ez* inkább akkor lenne talán megokolt, ha az ember eredete vaTami értékesebb volna, mondjuk arany, és a vége por. De így mi a veszteség az életünk mérlegén? Pedig valójában éppen ezért kell sírnunk, — mondja a rabbi — hogy az ember eredete por és az életének eredménye is csupán az. Az embernek közben az lenne a feladata, hogy élete értékét emelje, hogy a végén több legyen, mint a kezdetén volt. És a másik chaszid példázat az írásnak egy mondatát magyarázza. A királyok könyvében olvassuk azt a mondatot: „Miért marad el Jisáj fia ma is, tegnap is?” Tudod miért nem jön el, miért marad el a Messiás, Jisáj fia? Mert *ma is* olyan vagy, mint amilyen *tegnap is* voltál.“

Az *újesztendő* ünnepének igazi tartalma éppen ebben van; hogy ma különbek legyünk, mint tegnap voltunk, hogy az új esztendő erkölcsi újulást, értékgyarapodást hozzon és haladást a jóban, közeledést az Isten felé. Így kapcsolódik az új eszten-

dő ünnepe az Isten Országának a gondolatával. Ezért imádkozunk Ros Hasana-kor más vallásban példátlan egyetemességgel az egész emberiségért, minden teremtményért, „*Óh add, hogy Téged féljen minden műved és Téged tiszteljen minden teremtményed... és váljanak valamennyien egyetlen szövetségé, hogy teljesítsék a Te akaratodat teljes szívvel.*“

A „félelmetes napok“ betetőző je a *Jom Kippur*, az *Engesztelés Napja*. Ez is egészen az egyén, az ember ünnepe. A magunkbaszállásé, a jóvátételé, ha vétkeztünk embertársaink ellen; a bocsánaté, ha embertársaink vétkeztek ellenünk, a megtérésé és Isten engesztelődésé, ha eltávolodtunk az Istentől. Alig akadna más közösség, amely erre az egész napos áhítatra, a földi valóságoktól, a test szavától való teljes elvonatkozásra képes és hajlandó volna. És az Engesztelő Nap végének fölemelő, boldog tisztasága, az az érzés, hogy tiszta lappal újra kezdhethjük az életet, adja meg a nap igazi értelmét. Fenséges nap, mégsem komor, az Istenhez való visszatérés lehetőségének hirdetése ez a nap.

Ki kell emelni, hogy a bűnbánatra milyen szép szava van a héber nyelvnek: „*tesuva*“, azaz megtérés. A szó eredeti értelme térbeli visszatérést fejez ki. Mintegy arra a képre mutat a szó, hogy aki vétkezik, az eltávozik, messzire megy az Istentől; magára vessen, ha ott távol a melegség, a kegyelem fényforrásaitól didereg és sötétben botorkál. Az út azonban örökké nyitva áll, bármelyik pillanatban visszafordulhat a lélek és ha van benne jóakarát, Isten kegyelme visszasegíti, visszataláltatja a kegyelem fényforrásához, Istenhez. Ez az Újlesztendő és az Engesztelés Napja, a „fenséges napok“ legbensőbb jelentősége.

A többi ünnep Izrael közösségének ünnepe. A „*Három zarándok-ünnep*“ (Peszach, Savout, Szuk-

kot) jelentőségében három egymásranőtt réteget különböztet meg a szeretettel figyelmező, ünneplő lélek. *Az első az ősi természet-ünnep titokzatos hangulata, a második a történelmi ünnep jellegzetesen zsidó gondolata., a harmadik a vallásos jelentőség áhítata.*

Peszach a tavasz ünnepe, amikor új pezsgésnek indul a természet és dermedtségéből felébredvén, újra ígéri nekünk ajándékait. Az őseMBER talán minden télen attól félt, hogy a föld többé nem adja meg ajándékait, az életet és örömet adó kenyeret és bort, és talán minden tavasszal újból örült e szorongás elmúlásának, az új kegyelemnek, az új kenyérnek és új bornak, aminek ígéretét a tavasz első mozdulása meghozta számára. Az őseMBER most is él a lelkünk mélyén, mi is örülünk az új tavasznak és mi is magunkhoz vesszük a pászkát, e legősibb kenyeret, és a bort, az élet és az öröm e jelképeit, és mi is hálát mondunk érte Istennek. A zsidóság leányvallásai mind átvették e szimbolikát és új jelentéseikkel magyarázták, a mi ünnepünkben eleven még a legősibb jelentés. *Savuot* a „hetek-ünnepe“, hét héttel *Peszach* után a nyárnak, a zsenge kenyérmagnak, az aratás kezdetének hálaadó ünnepe. *Szukkot* „a lombsátrak ünnepe“, az aratásnak, a begyűjtésnek, a szüretnek az örömunnepe. Mi, városi zsidók, a búzamezőktől és szőlőkertektől elszakadt polgárok is érezzük ezeken a napokon életünk ősi kapcsolatait a földdel és az Isten gyönyörű teremtésével, a természettel.

Az ember azonban nemcsak természeti lény és nemcsak társadalmi, Aristoteles szavával: „zoon politikon“, hanem zsidóságunk gondolata szerint *történelmi lény* is (*Kármán Mór* szava). Rá kell mutatnunk arra, hogy a *történelem*, fogalmát először a Bibliából tanulhatta meg az emberiség. Évszázadokkal a stoikusok előtt, a zsidóság Isten-küldötte

prófétái tudták ezt a fogalmat: világtörténelem. Kellott is, hogy tudják, és hogy éppen ők tudják először, mert a világtörténelem fogalmának van egy előző fogalma, ami nélkül érthetetlen volna, ez a fogalom pedig az *emberiség* gondolata. Addig, amíg csak a maga törzsét, a tulajdon nemzetségét tartja embernek az ember, addig az emberiség törzsekre, fajokra tagolódik, történetek vannak csak és nem történelem. Csak az emberiségnek van világtörténelme. Az emberiség fogalma pedig — mint erre az első fejezetben rámutattunk — az Egyisten fogalmából ered. A világtörténelem zsidóságunkban vallásos fogalom tehát, vallási tanítás. A világtéremtő Istennek, az emberiség Egyistenének célja van, mint mondtuk, - a világgal és az emberiséggel, így folyik a világtörténelem a teremtéstől a megváltásig, az Isten Országáig. A zsidó, ha igaz zsidó, nem szélhordta ember, hanem történelmi ember. E vallásos történelem jelzőkövei a zsidóság történelmi ünnepei. De ezek nem lehetnek csupán történelmi emléknapok, hanem éppen, mert ünnepek, a múltnak titokzatos és áhítatos újraélései, mint erre éppen zsidóságunkkal kapcsolatban legutóbb Thomas *Mann* mutatott rá József-regényében. A Peszach így nemcsak a természet újjászületésének ünnepe, hanem zsidóságunk születésének és újjászületésének napja. A széder-esti Haggáda tanítása szerint „*úgy kell magunkat tekinteni, mint-ha mi vonultunk volna ki Egyiptomból.*“ A Savuot nemcsak az aratás, a testi kenyér aratásának ünnepe, hanem a lelki kenyéré is: a Tízparancsolat, az írás kinyilatkoztatásának napja. A Szukkot nemcsak a begyűjtés, betakarítás örömnapja, hanem a pusztai vándorlás emlékezete, amikor sátrakban laktak a mi őseink és Isten kegyelme óvta őket. Mi is ilyen pusztai vándoroknak tartjuk magunkat és átéljük ünnepi emelkedettségben a múltat. Azt a

különbséget, ami a puszta történelmi emlékezés és a történelmi ünnep között van, zsidóságunk egyik nagy ismerője úgy érzékelteti, hogy a Pészach intézményét összehasonlítja a kairói múzeummal. Ott is megtalálhatók a régi fáraók emlékei, de oda tudományos kíváncsiságból megy el a tudásra vágyódó ember, senki sem zarándokol a múmiákhoz. A Pészach ünnepében még a fáraók is elevenek, a történelem nem mumifikálódott, él és kifejti érzelmi hatását.

De nem csupán történelmi lények vagyunk mi emberek, hanem zsidó hitünk tanítása szerint két ország polgárai: e földi természeti életé és az Isten eljövendő országáé. A történelmi ünnep tanítására új réteg rakódik, a tisztán vallási ünnepé. Így Pészach nemcsak az egyiptomi szolgaságból való megváltásunk ünnepe, hanem a „jövendő Pészach“ gondolatáé is, az örök megváltásé. Savuot szertartástalan, jelképiekbe nem bocsátkozó ünnepe a Tízparancsolaté, magáé a tiszta isteni erkölcsé, talán nincs is a világon ehhez fogható ünnep. A „sátrak ünnepe“ pedig a Gondviselésé, az Isten előtt való tiszta öröme, a családi életé és békességé.

Az emléknapok közül még a *Chanukát* emelem ki, jelentőségénél fogva és azért, mert ezzel az ünnepel kapcsolatban érdekes és megkapó jelenségnek vagyunk tanúi. Ez az ünnep szinte szemünk láttára, a mi nemzedékünkben nőtt meg fontosságában. A mi nemzedékünk ismerte fel, milyen hatalmas jelentősége van napjainkban is és éppen napjainkban az *igazság*, a *szellem győzelmi ünnepe*, mely azt tanítja, hogy ez a győzelem mi által érhető el: „*Nem sereggel és nem erővel, hanem, az én szellememmel, így szól a Seregek Ura.*“ Igaz, lehet másodlagos oka is annak, hogy ez az ünnep még a zsidóságtól eltávolodottabb rétegekben is emelkedett fényében: a többség nagy ünnepe

időbeli közelsége. De ez is helyes felismerésen alapul. Ami más vallás hívőjének mély ünnep, annak átvétele, e hit nélkül, pusztá lélektelen utánzás. Ha valaki gyermekeinek ünnepi örömet akar szerezni, sokkal többet ád nekik, ha ez az öröm lelki tartalomban is gazdag. Ezt pedig csak a magunk vallásában, tulajdon hitünkben és hagyományainkban tudjuk megtenni. így alakult ki napjainkban a chanukkai ajándékozás szép szokása.“

A hagyományok nagy erejét modern zsidóságunk az utolsó két évszázadban nem ismerte fel eléggé. Neológiánk így lett halvány pótlék; egyes szertartások és hagyományok ellen a neológia megalapítói nem azzal keltek fel, hogy üresnek érezték őket, vagy áhítatuk ellen valónak, hanem kényelmi szempontokból. Pedig vallásos újításra csak a buzgalomnak, nem a kényelem szeretetének és a lanyhaságnak van joga — tanítja *Lőw* Immánuel. Ezért kell a vallásos újítás szép példájaként köszönteni a Chanukka jelentőségének megnövekedését.

*

A hagyományok erőt adnak a léleknek, boldogító élményeket. És hagyományaink nem a pusztá jelképet, nem a pusztá rituális cselekvést tartják szentnek, hanem azt a lelki tartalmat, amelyet meg-elevenítenek. — Imaszíjaink pergament tartalmazzanak, ősi formájú írást a Szentírásból és e tartalmuknál fogva szentek. A frigy szekrény előtt azért hajolunk meg, a tóratekercek előtt azért állunk fel, amit tartalmazznak. De még a vallási élettől látzólag távoleső hagyományaink, például az étkezési törvények és hasonló parancsolataink és tilalmaink is azáltal nyernek szentséget, hogy áhítattal, lelki készüléssel hajtjuk őket végre. így vallásos intézményeink és szertartásaink, szokásaink összefoglalásaképen megint csak azt a mondatot kell idézni:

„A parancsolatok figyelmező áhítatot kívannak.“ Ennél a szónál, „figyelmező áhítat“, meg kell állni még egy pillanatra. Tudtommal három nyelvben van az áhítatra megfelelő kifejezés. A magyar szó az Istent kereső óhajtást, vágyakozást fejezi ki, a német „Inbrunst“ a gazdag bensőséges érzelmek buzogását, a héber „kavvana“ a lélek minden erejének egy pont felé való irányítását. Azért fordítottam ezt a szót így: figyelmező áhítat. Minden vallási szertartás és szokás zsidóságunkban lelünk, egyéniségünk egészének Istenre való irányítását követeli, minden szertartásunk egy-egy alkalom Istennel való találkozásra.

*

Különböző útjait láttuk az élet megszentelésének. Valamennyi egy cél felé vezet, hogy az életünk Istennel folytatott örök párbeszéd legyen. Isten kérdez minket és mi felelünk. Megkérdez minket embertársainkon, sorsunkon keresztül s az élet próbái által, és mi felelünk neki embertársunkhoz való viszonyunkkal, sorsunk hősi és alázatos elviselésével, az élet próbáinak megállásával. *Dialogisches Leben*, párbeszédes élet, így nevezi ezt újkori zsidóságunk egyik legmélyebb gondolkodója, Martin Buber. Ha jól felelünk az Isten kérdéseire, ha embertársainkkal a szeretet és az igazság isteni jegyeiben érzünk és cselekszünk, ha önmagunk iránt az élet minden körülményében a szentség követelményeivel lépünk fel, akkor jól feleltünk Isten kérdéseire. Akkor párbeszédes életünk a magunk megszentelésének jegyében emelkedik és közeledik Istenünkhöz; Akkor az örök feladatot, azt a merész és mégis alázatos parancsolatot, hogy Istenhez kell hasonlítanunk, gyarló életünk mértéke szerint jól, emberien és zsidó módon oldottuk meg.

A zsidóság, életének mai körülményei között egyénenként vállalhatja csak magára e feladatot. De nemcsak az egyénnek, hanem a népeknek és az emberi közösségeknek is megvannak a maguk erkölcsi kötelességei. Hiszen a történelem tragikuma éppen az, hogy a kollektív, az embercsoportokat, mint ilyeneket kötelező erkölcsi elvekről megfeleledkezünk és ami tilos az egyénnek, jogosnak tűnik a közösség számára. Ezt a részét az eszmének csak úgy valósíthatja meg Izrael, ha a szétszórtságán túl, ahol csak egyénenként él, megalkotja a maga közösségének otthonát, ahol munkába foghatja a közösség etikai feladatait. Hivatásunk szerint való munkánk csak úgy teljes, ha ezt a törekvést: a zsidó népnek a Szentföldön való felépítését, magába foglalja.

Ha Izraelnek a történelmi erők és a tulajdon testi-lelki erői megengedik, hogy országot alapítson, annak az: országnak olyannak kell lennie, amilyenek a próféták álmodták. Izrael „állama“, ország-élete sem lehet más, mint a valóságra vált tanítás. Szociális erkölcsünk próbakövévé kell válnia, példává, prédikációvá arról, hogyan férhet meg egyik ország a másikkal szeretetben, igazságosságban és békében, és belső életében is az előrevetett Isten-országot kell formáznia: társadalmában az igazság és a jog, a szeretet és az irgalom intézmény-rendszerévé kell lennie. Így történhetik csak meg, hogy a múlt nagy emlékeiért szentnek nevezett földön a jelen és a jövő szent országa támadjon fel. Nem pusztán menedék-otthon lenne, hanem eszményeink és feladatunk otthona. Egyénileg — mint mondtuk — embertársainkkal és életünkkel próbál meg minket Isten: felelnünk kell Néki embertársainkhoz való viszonyunkkal és cselekedeteinkkel. Ilyen próbája a közösségnek „*Erec Jisrael*“. Így válik vallási kérdéssé ez az ügy is, mint minden

az életünkben s így válik *szent ügyé*, nem pedig politikává azoknak a gondolkodásában, akik az élet minden jelenségét zsidó módra, prófétáink és bölcseink szemével nézik. Éppen így szent ügy a héber nyelv feltámadása és a szentföldi új kultúra. Mert nem lehet közömbös számunkra, mit beszélnek s mit írnak azon a nyelven, amelyen egykor a próféták és zsoltárosok szóltak.

Gyászunk napjai, böjtjeink azt siratják, hogy egykor nem voltunk méltóak Isten ajándékára, a Szentföldre. A régi aggáda (amit Arany János is feldolgozott) a Szentély romjain a főpapot látja, amint visszaadja a templom kulcsát Istennek.

„Te elhagyád ten-népedet,
Szent templomod feldúlva, im!
Mely boltjain dereng vala,
A tiszta sugár elhala;
Homályba dőlt a Cherubim.

Haragod az oltárt megtöré,
Véráldozat minden papod;
Nem méltatál továbbra bennünk,
Hogy templomodra mi ügyeljünk;
Az oltár rom, néped halott.

Vedd vissza hát a templom kulcsát
Reszketve nyújtom föl neked!“

(Arany: *Az utolsó főpap.*)

Imádságaink is azért könyörögnek, hogy Isten dicsősége lakozzék Jeruzsálemben, hogy *„tulajdon szemünk láthassa irgalmas visszatértedet Cioriba, áldott vagy Te, ki visszaviszed dicsőségedet Cioriba? Urunk, Istenünk!“*

Harmadik rész

A MEGSZENTELT ÉLET. ISTEN KIRÁLYSÁGA.

I. IZRAEL FELADATA. VÁLASZTOTTSÁG ÉS EGYETEMESSÉG.

Mindezek felismeréséből egy nagy jelentőségű feladat következik számunkra: abból a történelmi tényből, hogy a zsidóság volt az első, amelyik az Egyisten hitét és az élet megszentelésének tanítását felismerte, következik, hogy az ő kötelessége az embereket erre megtanítani. Az Isten szolgálja Izrael, róla mondatott meg: „*Íme az én szolgám, akire támaszkodom, az én választottam, kiben kedvét leli a lelkem, reá adtam szellememet, vigye ki az igét a népeknek. Nem kiált, nem hangoskodik, nem hallani az utcán a hangját. Töredező nádszálat sem tör el, pislákoló mécses sem olt ki, hűségesen terjeszti az igét. Nem lankad és nem törik meg, míg el nem helyezte a Földön az igét és míg az ő tanítására messzi országok nem vágyakoznak.*“

„*Így szól az Isten, az Úr, a mennyeknek teremtője és boltozó ja, a földnek és sarjadékainak formálója, aki lelket ad a földön levő népek és szellemet a rajta járóknak: Én az Úr, hivattak téged diadalra, megragadom a kezedet, megőrizlek és teszlek téged népek szövetségévé, nemzetek világosságává, hogy megnyissad a vak szemeket, hogy kivezessed a tömlöcből a rabot, a börtönből a sötétség lakóit.*“

Az Isten szolgálójának feladata, hogy nem hangos szóval, hanem csendes munkával, életének pél-

daadásával tanítson. Joggal fordítottuk femit *igének azt* a héber szót, amely egyébként *jogot* jelent, minthogy a jog szóban, mint láttuk az egész zsidó erkölcs, a zsidó szociális gondolat egybefoglalható. A jogot kell kivinnie az Isten szolgájának a pogányok közé, azaz az egyistenhit erkölcsére, a felebaránt iránt való, Isten előtt vállalt felelősségre kell őket megtanítani. És nem szabad a feladat nehézségeitől megriadni és ellankadni, a zsidó élet megpróbáltatásaitól elcsüggedni, mert csak egy gondolat, egy cél tudata tölthet el minket: hűségesen kivinni a jogot, vagy ahogy az előbb fordítottuk: hűségesen terjeszteni az igét.

Figyeljük meg az idézet második szakaszában a mély kapcsolatot az; egyistenhit és a feladat között. Az Úr, az egek és a föld teremtője szól, az, aki lelket ad a földön lévő népnek. A „földön lévő nép“, ez az egyszám az az ünnepi pillanat, amikor a világirodalomban először fordul elő az emberiség fogalma. Szó még nincs erre az új fogalomra, azért használja a *nép* szót, de a kapcsolatból világos, hogy ez az *ember-népet* jelenti. Tehát az Egyisten, az az Isten, aki az eget és a földet teremtette és a földre az emberiséget helyezte, az küldi az ő szolgáját, hogy legyen „emberiség-szövetségé“ — az emberiségnek az Istennel való megtestesült szövetségévé, és a „pogányok világosságává.“ Mert a pogányok nem gonoszak, csak sötétségben járnak. Istentől való tudatlanságuk tömlőceben élnek. Meg kell látni azt a meleg részvétet is, ami ezekből a szavakból az Istentől távollévők iránt megnyilvánul.

A *kiválasztottság* tanítása az, amiről most szóltunk. E tanításról az idézett prófétai szövegnél sok évszázaddal idősebb szövegek is szólnak. Megtudjuk belőlük, hogy Izraelben eleinte különös népi gőg gyanánt élt ez a tanítás. Azt képzelték, hogy

isten, csak Izrael Istene; nép és istene mintegy az egymásra-utaltság kölcsönhatásában él: Izrael áldoz az ő Istenének, az ő Istene pedig minden körülményben tartozik megvédeni népét.

De már *Ámosz*, az első író-próféta, így prédikál a népi elbizakodottság ellen: *„Nemde, nvmt a szerecsenek, olyanok vagytok ti előttem, Izrael fiai — az Urnák, sugallata ez, — nemde Izraelt felhoztam Egyiptomból, — a filiszteusokat pedig Krétából és az Arameusokat Kirból.“* Az akkori világ megvetett jeivel, a szerecsenekkel hasonlítja össze Izraelt, mely akkor a világ első népének tartotta magát. De Isten előtt egyformák zsidók és négerék és egyformán intézi sorsát Izraelnek, a filiszteusoknak és a többi népnek.

Ha Izrael mégis azt gondolja, hogy ő közelebb van Istenhez, akkor *Ámós* ezt elfogadja, csakhogy mást következtet belőle, mint a nép. A nép azt hiszi, bármit cselekszik, az Isten vele van, viszont a proféta így szól: *„Halljátok ezt az ígét, amelyet szóltam rólatok, Izrael fiai, az egész nemzetségről, amelyet felhoztam Egyiptom országából: csak titeket ismertelek a föld összes népe közül, ezért kérem számon tőletek mind a ti vétkeiteket.“* A kiválasztottság tehát *felelősség*. Felelősség önmagunkért és felelősség az emberiségért. Minden népnek van valami rendeltetése. A görög a szépséget teremtette meg és az igazságnak önmagáért való kutatását. A római a jog fogalmát és a civilizációt. A mai népek is szoktak gondolkodni arról, mi az ő feladatuk. Magyarország például a török időktől kezdve a kereszténység védőbástyájának tekintette magát. Tehát ismétlem, minden népnek van feladata. A zsidóságnak az, hogy legyen emberiség-szövetség, népek világossága, vagyis, hogy tanítsa Isten ismeretére és az élet megszentelésére az emberiséget. Más nép, más közösség többnyire csak utólag ismerte fel

rendeltetését, nem tudatosan töltötte be. Izrael tudatosan, kezdettől fogva erre a rendeltetésre indult. Betöltötte-e Izrael ezt a feladatát, amikor a kultúr-emberiségnek a kereszténységet és az Izlámot adta? Nyilván nem. Mindaddig érvényes ez a feladat, amíg az Isten tanításainak a követése *valóságossá és egyetemessé* nem vált a világban.

2. A MESSIÁS.

A próféták sok hatalmas ígét tudtak arról az időről, amikor e reménységek megvalósulnak.

„És léssen nagy idő múltán, szilárd lesz az Úr házának hegye a hegyek élén és magasabb a bérceknél, özönlenek feléje mind a nemzetek. És majd jön sok nép és mondják: jertek, menjünk fel az Úr hegyére, Jákob Istenének házához, hogy tanítson minket útjaiból, hogy járjunk az ő ösvényein, mert Cionból ered a tanítás és az Urnak ígéje Jeruzsálemből. És Ítélni fog a nemzetek között és dönteni fog sok népnek, és összetöri kardjaikat kapákká és dárdaikat szőlőmetsző késekké, nem emel nemzet nemzet ellen kardot és nem tanulnak többé háborút.“ Ez az idő tehát az örök békesség ideje lesz. Hogyan jön létre az örök béke? Úgy, hogy előbb igazságosság lesz. Isten igazságot tesz a népek között és ha nem lesz többé igazságtalanság, nem lesz több ok a háborúra. Előbb az igazságosság, azután magától megterem a béke, — ez a zsidó gondolat. De hogy igazságosság legyen, ahhoz az szükséges, hogy a népek Cionhoz térjenek, megtanulni az Egyisten hitét és az ebből a hitből fakadó erkölcsöt. Figyeljük meg ezt a szót: „tanítson minket *útjaiból*“; nem minden útjára a zsidóságnak kell megtanítani a népeket. Nem- az a mi álmunk, hogy mindenki zsidóvá legyen, hanem hogy mindenki az Egyistent vallja és erkölcsi tanításait kövesse. A próféták

úgy gondolták el, hogy amikor ez az ideális idő elkövetkezik, ideális társadalom és társadalmi rend lesz. És az ideális társadalom élén eszményi király áll. Ez a király Isten felkentje, héber szóval: *Mas-siach*, görögös átírásban: *Messiás*. Ezt a királyt, ezt a Messiást, aki, mint Juda nagy királyai, a Dávid törzsökéből jön el, így gondolja el Ézsajás próféta: „Új ág Hajt ki Jisáj törzsökéből és vessző fakad gyökeréből, és nyugszik rajta az Urnák szelleme, a bölcsesség és megértés szelleme, a tanács és az erő szelleme, Isten ismeretének és félelmének szelleme. És Ítélezése az Úr félelmében lesz, nem szemlátomás alapján ítél és nem fülének hallomása alapján dönt. Hanem ítél igazságosságban a szegényeknek és dönt becsületben az ország alázatosainak, sújtja majd a zsarnokot szájának vesszejével és ajkának leheletével megöli a gonoszt. És léssen derekának öve az igazságosság és a hűség a kard-kötője. Akkor majd együtt lakozik a farkas a báránnyal, a párduc a gödölyével, a borjú és a kölyk-oroszlán együtt és egy kisfiú a vezető köztük. A tehén és a medve összebarátkoznak, együtt heverésznek gyermekeik, és az oroszlán, mint a barom, füvet eszik. És játszadozik a csecsemő a vipera odva fölött és a baziliskusz-kígyó csillogó szeme felé kapkod a kisgyerek. Nem ártanak és nem rontanak az én egész szent hegyemen, mert megtelik a föld Isten ismeretével, mint ahogy a tenger medencéjét borítják a vizek.“

Ez az idő az: Isten országa, vagy ahogy a héber kifejezi: Isten királysága. Szóltunk már arról, hogy Isten a mindenség ura, de uralmát vastörvénnyel csak a természetben érvényesíti, az ember világában tanítást ad, és várja, míg az emberek önként ajtót nyitnak, hogy lelkük Isten lakásává váljék. Az Isten királyságának eljöveteleért élni, dolgozni, ha kell szenvedni, ez a zsidó feladat. Addig

tart ez a feladat, míg valóra nem válik ez az Isten országa. Sokszor mondták nekünk, hogy ez a világ meg van váltva. Sokszor kényszeríteni akartak erre a hitre, vagy nehezzé tették a sorsunkat, amiért nem tartottuk megváltottnak a világot. Minden ilyen megpróbáltatásunk csak újabb bizonyítéka éppen a mi álláspontunknak: a világ nem lehet megváltva, amíg igazságtalanság és embertelenség történhetik benne.

A chaszid rabbinak egyszer azt mondták: „Megjött a Messiás!“ Kinézett az ablakon és azt mondta: „Én nem látok semmi változást.“ Amíg nem látunk igazi változást, amíg meg nem valósult a próféta álma, hogy az ember-farkas az ember-báránnal együtt lakozik, hogy nem tesznek rosszat Isten szent hegyévé vált világunkon, amíg meg nem szűnik a világban az elnyomatás, a gyűlölködés, a háború, a gonoszság, — addig várnunk kell még a világ megváltására, addig a Messiás el nem jöhet és addig a zsidó hivatás nincs befejezve.

„*Ti pedig legyetek nekem papi birodalmam és szent népem*” Ez a mi hivatásunk és ez az Isten szolgájának rendeltetése. A zsidóság feladat, s a zsidóságnak e feladat végett is fenn kell maradnia. „*Így lett nekünk a keserűség áldássá*“, mert nehéz sorsunk egyben reménységünk biztosítója: fenn *kell* maradnunk az ügy végett, amit képviselünk, az Isten királysága végett.

Ezt a mi hitünket hirdetni csak egy módon lehet: egész életünkkel. Ezt az életet élni kockázat, szenvedés vállalása. Izrael az ősidőkben nem szerette a prófétáit: „*A prófétákra pedig ráparancsoltak, mondván: ne prófétáljatok.*“ Az emberiség nem szereti a zsidókat, de a próféták sem riadtak meg a gyűlölettől, az akadályoktól, a kockázatoktól, a szegentől és a kintől. A papi birodalomnak, a prófétai népnek követni kell az ő példájukat.

A REMÉNYSÉG.

Egy az Isten! Ezzel a tanítással kezdődik a zsidóság; ezzel kezdtük mi is a zsidó tanítás lényegének ismertetését. *Egy az Isten*, ebben a hitvallomásban már benne van az egész zsidó vallás. Ez a tanítás az *ember felől nézve azt* mondja: egy testvér az emberiség, mert egy Atyánk van valamennyiünknek. Az *egyén felől nézve* ez a tanítás így hangzik: törekedjél a jóra, mert a maga hasonlóságára teremtett téged az egyetlen Isten, légy hát gyarló erőid mértékében az Ő hasonmása. A *világ felől nézve* pedig ez a tanítás azt hirdeti: Isten teremtette a világot, Ő tudja, ő ismeri teremtménye javát. Legyen hát ez a világ az Ő akaratának betöltője, a jónak, az igaznak küzdőtere, az ember erkölcsi próbaállásának területe. És legyen végül majd az ember jóakarata és a Teremtő nagy kegye által Isten királyságává, az igazságosságnak, a szeretetnek és a békességnek országává. A *zsidóság felől nézve* az Egyisten hirdetése a papi birodalom és szent nép kötelességét tanítja: hogy egész élete tanítás és prédikáció legyen, hogy feladatául felismerje azt az életet, amely nevét megszenteli és Isten királyságának eljövételét előmozdítja. Hogy lássa Izrael az ő papi hivatását: megtanítani az embereket a feladatszerű életre, az Istent örökké megközelítő életre.

Az élet: feladat, — ebbe a mondatba foglaltuk a zsidóság felfogását az ember rendeltetéséről,

vagyis a teljes zsidó erkölcsant. Ha innen szemléljük a Tanítás teljességét: erről a pontról is láthatjuk az egészet. *Az ember*: két világ polgára; gyarló és esendő, de a benne rejlő Isten-hasonlóság az örökkévalóság és a szentség felé mutat neki utat. Az *élet* telisteli van szenvedéssel, bűnnel, kísértéssel és megpróbáltatással, és mégis végtelen és örök erkölcsi célja által nagyra rendeltetett. Aki a szentség felé törekszik, ne forduljon el az élettől, ne lépjen ki belőle, mert Istentől ered és az Isten felé halad az ember élete. A *lélek* ne egyedül, szemben a testtel, hanem az egész ember legyen az Isten követője és az egész élet legyen szent. Az *Isten* e feladatszerű élet végső célja, szentséges és elérhetetlen és mégis kegyelemmel felegyenesítője â görnyedőknek és útmutatója annak, aki őt keresi. A *világ* pedig nem siralomvölgye csupán, hanem az ő területe egyként a siralomé és a vigasztalásé, az időbeli tökéletlenségé és az örökkévalóság kegyelméé, az erkölcsi cselekedeté és a reménységé.

Izrael feladata a Messiás eljövetelének, az Isten királyságának előmozdítása. — így fogalmaztuk meg a zsidóság rendeltetését, vagyis a zsidó választottság elméletét. Erről a harmadik pontról is szemlélhetjük az egész tanítást. Innen nézve az *ember* felebarát, érte Isten előtt felelős vagyok, hozzá, az embertárshoz való viszonyomban próbál meg engem az Isten: tudom-e, akarom-e követni és terjeszteni az igét. Innen nézve a *világ* történelme a teremtéstől az Isten királyságáig hömpölyög és hullámainak ütemét az én áldozatkészségem, jószágom, igazságosságom és hűségem is irányítja. Innen nézve az *élet* örök papi szolgálat. Innen nézve az *Isten* az én vigasztalásom és boldogságom, életem eszménye e földön és lelkem örök életének vigyázója a túlvilágon. Innen nézve a *zsidóság*: hit az

Istenben és az emberben, hit az életben e földön és a földi léten túl. Hit a jóban, a jónak lehetőségében.

Ha ezen a ponton mindent egybe akarunk foglalni, mégegyszer visszatekintve arra a szellemi útra, amelyet e lapokon a zsidó tanítás ösvényét követve megtettünk, azt mondhatjuk: *a zsidóság reménység*. Nagyon időszerűtlen szó ez, de a zsidóság sokszor mert időszerűtlent vallani. A zsidóság reménység. Reménység az emberben, hogy magától meg tudja találni az utat az igaz, a jó és a szent felé. Reménység Istenben, hogy kegyelmével lenyúl a vergődő, halálverítékes emberhez, aki őt keresi, és segít, hogy megtalálhassa. Reménység egy jobb jövődőben és az erkölcsi eszmények fegyvertelen diadalában. Reménység a jók és igazak erkölcsi elégtételében. Reménység Isten Királyságában és az istenküldötte emberi megváltóban. Reménység az örök életben. Reménység az örök boldogságban, vagy szerényebb zsidó szarvunkkal: reménység a békességben.

A békesség pedig az, amire mindannyian, a győztes, erős harcosok nemkülönben, mint a szegény megtiprottak, a lelkük mélyén nagyon vágyakoznak.

TARTALOM

BEVEZETÉS

1. Zsidóságunk 7
2. A zsidóság tanításainak forrásai 9

Első rész. EGY AZ ISTEN

1. Az egyhistenhit 15
2. A Világ Teremtője 18
3. A gondviselő Isten 19

Második rész. AZ EMBER KAPCSOLATA ISTENNEL. AZ ÖRÖK FELADAT

1. Isten és az ember. Kegyelem és szentség... 27
2. Az örök feladat 31
3. Az áhítat szentsége: az ima 31
4. Az erkölcsi szentség 33

Vallásos és profán erkölcs 34. Igazságossági szeretet és hűség 35. Szociális erkölcs: a „jog“ 38. Az emberi méltóság. A, kettős persely 39. Az egyéni tisztesség 42. Élet és vallás 43. „Szeresd az Urat!“ önzetlenség, jutalom, büntetés, örök élet és földi boldogság 44. „Egész szíveddel és egész lelkeddel“. Isten nevének megszentelése. Szeretet és hűség Isten és ember iránt 49. Az egyetemes szeretet 51. „Izrael szeretete“. A héber nyelv, a zsidó szellem. A Szentföld 51. „Mozdítsátok elő annak a helynek boldogságát“ 54. A hitközség 54. A család 56.

5. Az ember helye a teremtésben 58
6. Hit és tudás..... 62

7. A szertartások szentsége	67
a) Szer és szokás	67
b) Ünnepek	71
Harmadik rész. A MEGSZENTELT ÉLET. ISTEN KIRÁLYSÁGA	
1. Izrael feladata. — Választottság és egyete- messég	83
2. A Messiás	85
A REMÉNYSÉG.....	89